

23 · Datidige vurderinger af Sovjetunionens intentioner

Efterretningsbillede og intentioner

Den kolde krig udviklede sig fra starten til at blive en krig om efterretninger og mellem efterretningstjenester. Betydningen af dette aspekt for forståelsen af den kolde krig i alle dens faser kan næppe overvurderes.¹ I et internationalt system, der byggede på afskrækkelse, var det af altafgørende betydning at vide, hvor stor modpartens samlede militære kapabilitet var, og hvordan han tænkte. Men på dette punkt stod Vesten i en dårlig udgangsposition. Stalins sidste år var præget af omfattende bestræbelser på at vanskeliggøre vestlig politisk og kulturel indflydelse i Sovjetunionen, og regimets omfattende sikkerhedsapparat umuliggjorde stort set traditionel efterretningsindhentning der. Den underliggende sovjetiske strategi gik ud på at praktisere hemmeligholdelse og strategisk vildledning for at bibringe Vesten overdrevne forestillinger om Sovjetunionens militære og økonomiske potentiale.

De vestlige efterretningstjenester angives at have mistet mere end 300 agenter under gentagne forgæves forsøg på at infiltrere Sovjetunionen i efterretningsøjemed i årene 1949-55. Andre hundreder gik til under forsøgene på at opbygge netværk i Østeuropa.² Også efter Stalin-tiden var efterretningsarbejde i Sovjetunionen – og i de øvrige kommunistiske lande – yderst vanskeligt og farligt. De sovjetiske bestræbelser på sikkerhedsområdet var absolut ikke uden virkning: landet fremstod for offentligheden i Vesten som en gådefuld og truende kolos, hvis magt og ressourcer indgød respekt.

En følge af de sovjetiske sikkerhedsforanstaltninger var, at de vestlige efterretningstjenester i mange år ikke så sig i stand til at etablere kontakter eller opbygge netværk i Sovjetunionen, der kunne forsyne dem med sikre oplysninger om overvejelser og planer inden for den sovjetiske politiske og militære elite. Stort set måtte man i Vesten nøjes med oplysninger fra overløbere, og med hvad man kunne finde i de strengt kontrollerede og ideologisk styrede sovjetiske medier. Den amerikanske efterretningstjeneste lagde i sine vurderinger i de første efterkrigsår ikke skjul på, at den ikke havde kendskab

¹ I sit banebrydende arbejde *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence*, 2001, skriver Richard J. Aldrich i indledningen (s. 5): „De hemmelige tjenesters arbejde er fundamentalt for en hvilken som helst forståelse af den kolde krig. På det allerhøjeste niveau var det efterretninger, især meget hemmelige efterretninger, der understøttede og endog retfærdiggjorde mange af de politikker, der blev begyndt i konflikten navn. På lavere niveau var det de hemmelige tjenester, der udgjorde frontlinjen“.

² Matthew M. Aid and Cees Wiebes (Eds.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, 2001, s. 5. Her gives også tabstal for Kina og Korea.

til Sovjetunionens militære planer. I en vurdering fra 30. marts 1948 udarbejdet af det samlede amerikanske efterretningssamfund med titlen „Muligheden af direkte sovjetisk militær aktion i løbet af 1948“ indrømmede man åbent, at vurderingen af, om Sovjetunionen ville bruge sin militære kapacitet, beroede i sidste instans mere på „logik“ end på „beviser“. Forklaringen lød: „Vi har ingen adgang til Kremles tanker eller beslutninger og kun begrænset kontakt til sovjetiske embedsmænd på lavere niveau“. ³ Dette efterretningsbillede synes ikke at have ændret sig afgørende igennem 1950'erne. I starten af præsident Eisenhowers regeringstid – i 1952 – erkendte CIA-chefen Allen Dulles den samme tingenes tilstand, idet han under en hemmelig høring indrømmede, at der eksisterede „... alvorlige mangler... med hensyn til at skaffe fyldestgørende oplysninger“ fra Sovjetunionen. ⁴

Denne tingenes tilstand var baggrunden for indledningen af omfattende og enormt ressourceforbrugende efterretningsoperationer, der skulle løfte sløret for Sovjetunionens vigtigste militærprogrammer (især på fly- og missilområdet) og navnlig give varsel om et forestående angreb. I forbindelse med den såkaldte „Berlintunnel“-operation (Operation Stopwatch/Gold) – hvor briter og amerikanere i Rudow gravede en tunnel ind til Schönefelder Chaussé i Østberlin for at tappe de militære telefonlinjer til den sovjetiske militære ledelse i Østtyskland (i Karlshorst) – blev 443.000 telefonsamtaler fuldt udskrevet fra båndoptagelserne. De resulterede i 90.000 oversatte samtaler og 1.750 efterretningsrapporter. Tunnelen blev afsløret den 22. april 1956 efter at have været operativ i 11 måneder. Udbyttet af operationen var et enormt materiale om alle forhold vedrørende de sovjetiske styrker i Østtyskland, der klarlagde deres order-of-battle og ikke mindst: at styrkerne ikke forberedte et angreb på Vesten. Det vidner om værdien af enkelte centralt placerede agenter i den tid, at KGB (Sovjetunionens statssikkerhedstjeneste) – der gennem den britiske efterretningsofficer George Blake kendte tunnelprojektet, inden tunnelen blev gravet – ikke afslørede dets eksistens for den sovjetiske hær af frygt for at kompromittere Blake. ⁵ Blake forventedes at kunne give oplysninger om et forestående vestligt angreb på Sovjetunionen og var tilsyneladende vigtigere end indholdet af kommunikationen til og fra Karlshorst.

Når både Øst og Vest lagde så stor vægt på at infiltrere modpartens beslutningstagermiljø, skyldtes det ønsket om at kunne følge med i en stadig mere forceret militært teknologisk udvikling, men også om at få indblik i krisestyringsmekanismer og – i værste fald – få det varsel om krigsplaner, der

³ Donald P. Steury (Ed.), *On the Front Lines of the Cold War: Documents on the Intelligence War in Berlin, 1946 to 1961*. CIA History Staff, 1999, s. 151.

⁴ Peter Grose, *Gentleman Spy. The Life of Allen Dulles*, 1994, s. 348.

⁵ For Berlintunnelen og George Blakes indsats se David E. Murphy, Sergei A. Kondrashev, George Bailey, *Battleground Berlin. CIA vs. KGB in the Cold War*, 1997, s. 205ff og appendix 5 (”What the Berlin Tunnel Produced”) s. 423ff; senest og med nye oplysninger om den britiske deltagelse i dette og beslægtede projekter David Stafford, *Spies Beneath Berlin*, 2. udgave paperback edition, 2003.

gjorde, at man ikke blev taget på sengen, jf. Pearl Harbor 1941. Regeringers ønskemål har altid været at få så tidligt varsel om fjendtligheder som muligt, men efter kernevåbnenes fremkomst fik varsling en hidtil ukendt betydning, idet evnen til såvel at overleve som beslutningsdygtig enhed efter et kernevåbenangreb som til at kunne afskrække blev kædet sammen med varslingsevnen. Det siger sig selv, at en centralt placeret kilde i Moskva ville have større chance for at give et tidligere og sikrere varsel, end det egen efterretningstjeneste kunne give. En varslingsprocedure for et sovjetisk kernevåbenangreb indgik i de aftaler, som den britiske efterretningstjeneste traf med den sovjetiske efterretningsoberst Oleg Penkovskij under Berlinkrisen.⁶

De foreliggende oplysninger indikerer, at Vesten først fra august 1960 med oberst Penkovskij, der var aktiv for USA og Storbritannien i 1960-62, fik en „muldvarp“ i selve Moskva. Penkovskij, der var tilknyttet den sovjetiske militære efterretningstjeneste (GRU), havde adgang til den sovjetiske militære ledelse og til klassificeret materiale og blev dermed en værdifuld kilde til ikke blot sovjetisk militærvæsen i almindelighed men også til den sovjetiske ledelses tankebaner og intentioner, herunder også til de meningsbrydninger, der eksisterede i Moskva, omkring holdningen til Vesten og den fremtidige udformning af det sovjetiske forsvar. Penkovskij udleverede et meget omfattende klassificeret materiale til amerikanere og briter omfattende bl.a. missil-karakteristika, oplysninger om luftforsvarskapabiliteter, feltmanualer osv. Penkovskij-materialet, der som helhed stadig ikke er frigivet af CIA, vurderes at have haft meget stor betydning for Vestens vurdering af omfanget af den daværende sovjetiske missiltrussel og for udviklingen af vestlig forsvarstaktik.⁷

Det skal dog samtidig bemærkes, at selv om man havde fået placeret agenter i selve Kreml eller havde kunnet foretage egentlig efterretningsindhentning i Sovjetunionen i denne periode, var det ikke dermed givet, at man var blevet klogere med hensyn til sovjetledelsens inderste tanker. Efter hvad vi ved bl.a. gennem ministerpræsident Khrusjtjovs erindringer, blev periodens afgørende militære og politiske beslutninger taget af Stalin alene, og han indviede tilsyneladende ikke sine nærmeste, selv ikke medlemmerne af Politbureauet, i sine inderste overvejelser og intentioner. Billedet var et helt andet under efterfølgerne, hvor Politbureauet var inddraget i alle vigtige beslutninger. Under en internationale krise afhang meget imidlertid af statslederens vurdering og indstilling. Khrusjtjov synes således, f. eks. under Berlinkriserne 1958-62, at have holdt kortene tæt til kroppen.

⁶ Peter Hennessy, *The Secret State. Whitehall and the Cold War*, 2002, s. 42f.

⁷ For Penkovskij-sagen se især Jerrold L. Schechter and Peter S. Deriabin, *The Spy who saved the World*, 1995 samt også Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence*, s. 619f. Udskrifter af afhøringerne af Penkovskij blev af de amerikanske myndigheder redigeret sammen til bogen „*The Penkovsky Papers*“ (1966); bogen udkom på dansk samme år under titlen „*Penkovsky's dagbog*“ med forord af den tidligere danske efterretningschef oberst Hans Lunding.

Selv en Penkovskij kunne kun afsløre, hvorledes man *generelt* tænkte inden for den sovjetiske militære elite, ikke hvorledes en sovjetisk beslutningstager som Khrusjtjov ville handle i en konkret beslutningssituation. Alle overvejelser om sovjetiske intentioner og måske navnlig reaktioner i krisesituationer – i alle tilfælde op til 1960 – måtte dannes på et mere spekulativt grundlag end med hensyn til østs kapabiliteter, hvor der, som skildret ovenfor, eksisterede voksende indhentningsmuligheder og efterhånden også et vist akkumuleret materiale af hårde kendsgerninger. I 1958 advarede den ledende britiske militære efterretningsofficer generalmajor Kenneth Strong da også de britiske militære chefer mod at fæste for megen lid til de scenarier for sovjetisk optræden, de fik forelagt i JIC (Joint Intelligence Committee) med følgende ord: „JIC’s arbejde og udgifter skaber mange efterretninger om Sovjetunionen, men der er næppe noget bevismateriale med hensyn til, hvorledes deres ledere tænker eller ville handle under givne omstændigheder. Af den grund opstilles hypoteser, der gentages fra år til år og slår rod, ligesom reklamer. Det er uundgåeligt, men vi bør ikke glemme, at der mangler beviser, og bør være åbne.“⁸

Dette efterretningsdeficit for Vesten afspejlede en situation, der var noget forskellig fra den, som den sovjetiske ledelse befandt sig i. Indhentning af oplysninger inden for næsten alle militært relevante områder var langt lettere at foretage i Vesten på grund af de vestlige samfunds traditionelle åbenhed, men hertil kom, at den sovjetiske efterretningsjeneste gennem sine britiske agenter („The Magnificent Five“: Blunt, Burgess, Cairncross, Maclean, Philby) især i årene 1948 til 1951 havde god – muligvis overordentlig god – indsigt i vestlig forsvarsplanlægning, strategiske overvejelser samt også den praktiske udførelse af den „psykologiske krigsførelse“, dvs. de hemmelige operationer mod Sovjetunionen og østbloklandene. Stalins efterfølgere fik et omfattende kendskab til det vestlige efterretningsbillede og til NATO’s militære planlægning gennem den tidligere omtalte britiske efterretningsmand George Blake (afsløret af en polsk overløber 1961) samt gennem lækager i NATO’s sikkerhedssystem i Paris.⁹ I hvilket omfang dette efterretningsmateriale har influeret på Stalins og hans efterfølgeres tankegang lader sig dog – med den nuværende kildeadgang i Rusland – som helhed ikke bedømme. Det siger sig selv, at i spørgsmålet om de vestlige ledes reaktionsmønstre i forbindelse med en alvorlig international krise var den sovjetiske efterretningsjeneste ikke bedre stillet end deres vestlige kolleger over for samme type spørgsmål.

Men hvad gjorde man i Vesten, når man stod over for en uudgrundelig modstander, som man havde dyb, men måske ikke altid lige velbegrunderet

⁸ Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand*, s. 559.

⁹ Jf. Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*, 1999.

mistillid til? Ifølge den ovenfor citerede amerikanske udtalelse fra 1948 brugte man „logik“ til bestemmelse af modstanderens intentioner, hvorved der formentlig mentes slutninger baseret på en række forhold af historisk, politisk/strategisk karakter. I 1950'erne lagde Eisenhower-administrationen og især dens udenrigsminister John Foster Dulles betydelig vægt på ideologiens rolle for forståelsen af Sovjetunionens intentioner. Det var udenrigsministerens opfattelse, at de sovjetiske leders generelle intentioner stort set kunne udlæses af Marx's, Lenins og Stalins hovedskrifter, som udenrigsministeren derfor også til stadighed havde ved hånden.¹⁰ Andre stillede sig tvivlende over for værdien af denne betragtningsmåde.

Den sovjetiske hemmeligholdelsespraksis vanskeliggjorde selvfølgelig en prognose af den sovjetiske ledelses præferencer, men hurtigt fik man dog samlet et erfaringsmateriale og den sovjetiske hemmelighedsfuldhed understregede for så vidt blot nogle af de problemer, der altid knytter sig til analyse af intentioner. I virkeligheden fungerede der, som vi kan se, efter at de vestlige efterretningsarkiver er begyndt at blive åbnet, meget tidligt inden for de vestlige efterretningstjenester – også den danske – veludbyggede analyseapparater, der ikke stod helt magtesløse over for den udfordring, som den sovjetiske „gåde“ frembød.

Men billedet måtte selvfølgelig blive præget af, at efterretningstjenesterne af de politiske ledere ud over det klassiske krav om at få såvel et langsigtet som et kortsigtet varsel, altså en angivelse af tidshorisonterne for et eventuelt fjendtligt angreb, i løbet af 1950'erne fik stillet nye og vanskeligt besværlige spørgsmål om modpartens intentioner og reaktioner under de ændrede beslutningsvilkår, som atomafskrækkelsen dikterede. Det var spørgsmål af typen: hvorledes vil statsleder N.N. reagere under internationale kriser og i de forskellige faser af en krig, der vil involvere indsættelse af kernevåben etc. Det siger sig selv, at det for en efterretningstjeneste kunne være vanskeligt at besvare spørgsmål om statsleder N.N.'s reaktioner, når N.N. måske ikke selv vidste, hvorledes han ville handle i de givne kritiske beslutningssituationer?

Konsekvensen af denne usikkerhedssituation med hensyn til modpartens planer blev udviklingen af forskellige typer af trusselsvurderinger, der arbejdede med forskellige tidshorisonter og hver for sig søgte at fange dimensioner af et mangesidigt trusselsbillede. Her kan nævnes

- (1) Varslingsanalysen
- (2) Worst case-analysen
- (3) Policy-analysen.

I det følgende vil fordele og ulemper ved disse typer af vurderinger kort blive skitseret.

¹⁰ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, 1982, s. 139.

Højest prioriteret uden sammenligning og opfattet som helt uundværlig var varslingsarbejdet baseret på *SIGINT* (Signals Intelligence) eller *signalopklaring*, dvs. aflytning af andre magters kommunikationsforbindelser og elektroniske udsendelser.¹¹ Under den kolde krig modtog den amerikanske præsident og den britiske premierminister *dagligt* rapporter baseret på aflytning af signaltrafik i de kommunistiske lande. På grund af den høje hemmeligholdsgrad omkring denne aktivitet har forskere først i de senere år fået mulighed for at vurdere omfanget og betydningen af den. I praksis gik meget efterretningsarbejde ud på (1) dels at tolke enorme mængder SIGINT-materiale og søge at sammenfatte det til et billede og (2) at sammenligne SIGINT-analysernes resultater med andre analyser for at bestemme og forudsige karakteren af kommende udviklinger.

SIGINT's enorme vækst og helt dominerende betydning inden for efterretningsindhentningen siden 2. verdenskrig beror på, at den opfanger og analyserer signaler og elektroniske udsendelser, der er knyttet til igangværende militære aktiviteter og således muliggør slutninger om øjebliksbilledet. Hovedmålet for både vestlige og østlige efterretningstjenester var at forpurre muligheden af et overraskelsesangreb ved at give varsel så tidligt som muligt om et forestående militært angreb, som gjorde at egne myndigheder kunne træffe sine forberedelser. Forudsætningen var, at man fik indikationer på et angreb bl.a. i form af den signaltrafik, der ledsagede de militære forberedelser, der var nødvendige for at gennemføre angrebet, dvs. først og fremmest troppeflytninger, skibs- og flybevægelser. Metoden bestod i, at man sammenholdt resultaterne af SIGINT med lister over indikatorer på angrebsaktivitet. To offentliggjorte britiske lister fra 1962 kaster lys over disse arbejdsredskaber.¹² Den „røde liste“, der omfatter de forberedelser, som Sovjetunionen ville betragte som afgørende før et overraskelsesangreb på Vesten, omfatter 17 ikke prioriterede indikatorer, blandt hvilke kan nævnes:

- „– En usædvanlig flyaktivitet eller ingen flyaktivitet ved de langtrækkende flystyrker, der antyder en afvigelse fra normale fredstidsoperationer;
- Overgang til forøget beredskab ved de sovjetiske strategiske missilstyrker, hvor de end befinder sig, ...;
- Usædvanligt højt beredskab ved alle dele af det sovjetiske luftforsvarssystem, hvor det end er lokaliseret;
- Pludselig eller uforklarlig omgruppering eller spredning af sovjetiske hærstyrker;
- Pludselig spredning af flådefartøjer fra deres baser“.

¹¹ Der henvises generelt til Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand*, samt til Matthew M. Aid and Cees Wiebes (Eds.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*.

¹² Listerne er gengivet i Peter Hennessy, *The Secret State. Whitehall and the Cold War*, s. 6-11.

Den „gule liste“, der tog sigte på langsigtede krigsforberedelser, omfattede ikke mindre end 47 indikatorer, blandt hvilke kan nævnes:

- „– Opgradering af styrker til fuld krigsstyrke og krigsberedskab ved: (a) Indkaldelse af reservepersonel, (b) udsættelse af hjemsendelse af uddannede soldater, (c) ...;
- En usædvanlig forstærkning af angrebsstyrker eller flytning og koncentration af styrker med henblik på at udgøre en angrebsstyrke;
- Overførsel af bombefly og jagere til flyvepladser inden for angrebsafstand af provestlige lande;
- Forstærkning af flådeflystyrkerne; omgruppering af de sovjetiske flådeenheder fra deres normale operationsområde, i særdeleshed passager af ubåde gennem Øresund eller Bælterne og fra de tyrkiske stræder (Bosporus);
- Ødelæggelse af faste vestlige systemer til opdagelse af ubåde, dvs. ved at overskære de tilknyttede kabler“.

Meget tyder på, at amerikanerne fra slutningen af 1950'erne næsten udelukkende baserede sig på aflytning af den sovjetiske signaltrafik for at få varsel om et forestående sovjetisk angreb. Det samme hævdes at have været tilfældet for Sovjetunionen.¹³ Ulempen ved metoden ud fra et intentionsperspektiv er selvsagt, at den typisk opererer negativt, idet den ved at konstatere et normalbillede afkræfter, at en angrebsoperation er under udvikling. Der eksisterer dog mulighed for at vanskeliggøre SIGINT, f.eks. hvis modparten enten formår at foretage en umærkelig styrkeopbygning eller pålægger sig signaltavshed. „Skjult mobilisering“ blev øvet under hele den kolde krig i øststaterne og indgik givetvis som element i krigsplanerne. Skjulte mobiliseringer blev dog også praktiseret (under Berlin-kriserne og i forbindelse med Tjekkoslovakiet 1968) for at øge mandskabsstyrken, medens man samtidig ønskede at undgå den voldsomt spændingskabende effekt, som en egentlig mobilisering ville frembringe.

Et angreb, der kom som et lyn fra en klar himmel – „a bolt from the blue“, som det kaldtes i NATO-jargon – skulle der i 1950'erne også tages højde for. Det gjaldt især for de europæiske NATO-allierede, der kunne nås på kort tid fra de østlige flyvepladser. Et sådant angreb betragtedes dog af de vestlige efterretningstjenester som mindre sandsynligt. Det er vigtigt at bemærke, at en bekræftelse af normalbilledet f.eks. under kriser kunne være et meget væsentligt og afdramatiserende resultat. Således kunne, som det belyses nedenfor, den danske efterretningstjeneste under Berlinkriserne i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne i kraft af SIGINT videregive til dan-

¹³ Matthew M. Aid and Cees Wibes, *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, 14f.

ske politikere, at Sovjetunionen trods en krigerisk retorik ikke foretog offensive rokeringer med styrker. Det er givet, at både amerikansk og britisk SINGINT gjorde samme erfaringer og drog samme konklusioner af forholdet.

I *worst case-analysen* – der er en klassisk analysemetode inden for militær planlægning – optimeres modpartens intentioner og kapabilitet. Den tager udgangspunkt i den præmis, at politiske intentioner i modsætning til de mere stationære og varige kapabiliteter kan have en mere flydende og personafhængig karakter, der gør at de kan ændres f.eks. i forbindelse med et magtskifte. Vejledende for NATO's forsvarsplanlægning blev de overvejelser om dette punkt, der blev formuleret i foråret 1950 af NATO-embedsmænd og lød: „De egentlige sovjetiske intentioner kendes ikke og kan ikke forudsiges med pålidelig nøjagtighed. Af planlægningsmæssige grunde er det tvingende nødvendigt at tage hensyn til de maksimale intentioner og kapabiliteter“.¹⁴ Disse analyser foretaget af NATO er gennemgået nedenfor under punkt (b). Det bør i den forbindelse ikke glemmes, at de sovjetiske militære planlæggere også anvendte *worst case*-analyser og –scenarier gennem hele den kolde krig – i alle tilfælde under visse øvelser inden for Warszawapagten – og her tillagde NATO-landene intentioner og kapabiliteter, som man i dag kan undre sig over.¹⁵

Medens *worst case*-analysen kan siges at gardere militære planlæggere mod overraskelser, idet den udtænker de værste tænkelige scenarier for en eventuel konflikt, er det samtidig klart, at der er mange ulemper forbundet med den. Den har typisk begrænset værdi som baggrund for vurderingen af modpartens aktuelle udenrigspolitik eller militærpolitik, dertil er den for upræcis og usmidig. Og bruges den som ledetråd for udformningen af egen sikkerhedspolitik, kan den udvikle sig til en selvopfyldende profeti, idet den leverer forudsætningerne for et rustningskapløb.

Af større betydning for den konkrete udenrigspolitiske beslutningstagning er *policy-analysen*, der typisk lægger vægt på modpartens elites præferencer og konkrete strategier, og derfor også opererer med de problemer og begrænsninger, denne elite ser sig stillet overfor. Den afviger i princippet ikke fra mange af de „strategiske studier“, der er blevet foretaget ved universiteter og tænketanke i Vesten. Brede analytiske tilgange til studiet af Sovjetunionen prægede såvel CIA som den britiske og den danske efterretningstjeneste. Som

¹⁴ Citeret efter Beatrice Heuser, *NATO, Britain, France and the FRG. Nuclear Strategies and Forces for Europe, 1949-2000*, 1997, s. 3.

¹⁵ Harald Nielsen, *Die DDR und die Kernwaffen. Die nukleare Rolle der Nationalen Volksarmee im Warschauer Pakt*, 1998, s. 179. Ifølge Dieter Farwick (Herausg.), *Ein Staat – Eine Armee. Von der NVA zur Bundeswehr*, 1992, s. 58ff, regnedes i det af den østtyske hær opstillede trusselsbillede fra den senere del af den kolde krig dels med et vestligt overraskelsesangreb med de præsente 24 vestlige divisioner med Oderlinien eller den gamle tyske grænse som mål, dels med et langtudgående angreb i retning af Sovjetunionen med 50-90 vestlige divisioner. De østlige efterretningsfolk, der opstillede disse trusselsbillede, angives at være helt på det rene med de politiske hensigter med at opstille disse scenarier.

et tidligt eksempel på denne tilgang kan nævnes følgende velformulerede analyseskema, som den amerikanske flådes efterretningstjeneste så sig nødsaget til at fremlægge i en dissens til en alarmistisk efterretningsvurdering fra 1950: Det hedder her:

„De sovjetiske mål og intentioner stammer principielt fra politiske, ideologiske og økonomiske faktorer, fra historiske erfaringer og aspirationer. Kun når de samlede kapabiliteter (politiske, subversive, økonomiske og militære) bliver vejet i lyset af mål og intentioner, vil de bidrage til at frembringe de sandsynlige handlingsforløb, der korrekt må vurderes, for at der kan tages de rigtige skridt til at sikre USA's sikkerhed“.¹⁶

Trusselsvurderinger vil altid rumme subjektive elementer – og dermed en styrings- og manipulationsmulighed – hvad der gjorde dem til omstridte dokumenter under den vestlige planlægning af, hvorledes den kolde krig skulle føres. Resultatet var – som vi ved gennem nu åbnede britiske og amerikanske arkiver – en tilbagevendende diskussion og lejlighedsvis uenighed om indholdet af vurderingerne ikke blot mellem de ledende vestlige magter USA og Storbritannien, men også internt mellem de mange efterretningstjenester i USA.¹⁷ Således udarbejdede hvert af de amerikanske værn deres trusselsvurdering, der ikke kunne undgå at blive præget også af værnenes kamp med hinanden om ressourcerne og bevillingerne, og af hvilke det amerikanske flyvevåbens vurdering konstant var den mest dystre. Igennem 1950'erne synes det amerikanske flyvevåben at have virket ud fra den forudsætning, at den forventede dato for et sovjetisk nukleart angreb på ethvert tidspunkt var 18 måneder fremme (!)¹⁸

De forskellige amerikanske vurderinger blev samlet i en national efterretningsvurdering (National Intelligence Estimates – NIE). Det er dog betegnende, at det nationale sikkerhedsråd (NSC) kun tog begrænset hensyn til NIE, fordi de baseredes på kompromiser mellem de involverede tre værn og CIA. NSC udarbejdede derfor sin egen vurdering af den sovjetiske trussel. Resultatet var, at der i USA gennem hele den kolde krig – i modsætning til Storbritannien (og Danmark) – eksisterede et helt hierarki af trusselsvurderinger med forskellig vægt og funktioner og i realiteten en stadig og uafklaret national divergens med hensyn til opfattelsen af den sovjetiske modstander.

Det amerikansk-britiske kildemateriale fra 1950'erne viser tillige, at de nationale efterretningsvurderinger blev tilsidesat af beslutningstagerne, hvis de stred mod politiske interesser eller andre hensyn, og at den afgørende faktor i beslutningssituationer var det billede, som de ledende beslutningstagere – den amerikanske præsident og den britiske premierminister – dannede sig af den sovjetiske modparts intentioner i den konkrete situation.

¹⁶ Willard C. Matthias, *America's Strategic Blunders. Intelligence Analysis and National Security policy, 1936-1991*, 2001, s. 69.

¹⁷ Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand*, s. 550f.

¹⁸ Willard C. Matthias, *America's Strategic Blunders*, s. 166.

I det følgende er der først skitseret hovedtræk af det overordnede amerikanske og britiske billede af Sovjetunionens intentioner frem til 1962. Derefter følger det billede, der blev udarbejdet i NATO, og til sidst det af det danske forsvars efterretningstjeneste udarbejdede billede.

Amerikanske og britiske vurderinger

De vestlige vurderinger og strategier over for Sovjetunionen i de første efterkrigsår – „quid pro quo-strategien“ og fra 1947/48 inddæmningsstrategien (Containment) i dennes indledende version – så udformningen af politikken mod Øst som svar på en økonomisk og ideologisk udfordring. Samfundene i de tidligere krigsområder i Europa og Asien var økonomisk svækkede og politisk splittede og opfattedes som lette ofre for kommunistisk propaganda og undergravende virksomhed. Truman-administrationen i USA formodede at kunne afhjælpe denne situation gennem en stabiliseringsstrategi baseret på økonomisk og politisk støtte. Denne vurdering førte til marshallhjælpen og til etablering af forsvarssamarbejdet inden for Atlantpagten, der i starten ikke var tænkt som et egentligt, integreret forsvarssamarbejde.

Den amerikanske politik blev dog snart – som især offentliggørelsen af kilder fra USA's National Security Council i de seneste år har vist – mere kompleks og dobbeltbundet end som så og kan ikke beskrives udtømmende ved henvisning til inddæmningsstrategien, der i hvert fald i sin deklarerede form primært var reaktiv. Med National Security Council (NSC) Document 20/4 af november 1948 vedtoges en mere aggressiv national sikkerhedsdoktrin baseret på tvangsstrategier i forhold til den kommunistiske verden. Østeuropa skulle befries, og Sovjetunionen skulle tvinges til fundamentalt at ændre sin sikkerhedspolitik og opgive sine ekspansionistiske mål. Denne strategi kaldtes populært „roll-back-strategy“ (tilbagerulningsstrategien). Denne nye sikkerhedsdoktrin, der med vekslende betoning blev opretholdt til 1955, gennemførtes uafhængigt af og samtidig med inddæmningspolitikken. Den nye doktrin var et værk af diplomaten George Kennan og byggede især på hans tanker om det sovjetiske systems sårbarhed (der blev undersøgt i omfattende forskningsprojekter). Midlet var ikke mindst „psykologisk krigsførelse“, dvs. et pres på de kommunistiske regimer skabt gennem propaganda og forskellige former for undergravende virksomhed i landene selv, således som de allierede havde praktiseret det med stor succes under 2. verdenskrig. En grundlæggende præmis for denne politik var, at man ved at opretholde amerikansk militær overlegenhed kunne nå de nævnte mål uden at provokere Sovjetunionen til at svare igen militært.¹⁹

¹⁹ For Containment-strategien henvises generelt til John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, 1982. For undergravningsstrategien i for

I det amerikanske efterretningssamfund rådede på dette tidspunkt en forholdsvist afslappet vurdering af truslen fra Sovjetunionen. CIA – der dog først fra midten af 1950'erne får nogen betydning for beslutningstagningen i USA – udtalte således i september 1947: „Det er ikke sandsynligt, at Sovjetunionen vil tage tilflugt til åben militær aggression under de nuværende omstændigheder. Dens politik er at undgå krig, at opbygge sit krigspotentiel og at øge sin indflydelse og kontrol gennem politisk, økonomisk og psykologisk krigsførelse mod USA“. Denne tolkning var gældende også i starten af 1949, men var dog udbygget med den vigtige tolkning – som skulle blive opretholdt i efterretningskredse gennem stort set hele kolde krig – at Sovjetunionen ikke ville gribe til væbnet handling, med mindre landet var overbevist om, „at Vesten aktivt forberedte et angreb på Sovjetunionen, og at dette var umuligt at hindre med ikke-militære midler.“²⁰

I amerikanske militære kredse så man imidlertid anderledes på sagen, og der opstod allerede nu den splittelse mellem den civile efterretningstjeneste og Pentagon, som skulle blive et kendetegn for store dele af den kolde krig. I det amerikanske militær lagde man vægt på, at Sovjetunionen også var en *militær* udfordring for Vesten, og allerede i 1946 forudså Pentagon, at Sovjetunionen kunne finde på at starte en angrebskrig for at nå sine politiske mål.

Kommunismens sejr i Kina i 1949 og Sovjetunionens sprængning af et kernevåben samme år – langt tidligere end ventet – førte til stærke krav i den amerikanske offentlighed om en mere handlekraftig politik. Den hidtidige politik blev af mange set som helt utilstrækkelig til at dæmme op for det, man tolkede som en voksende, global trussel fra Moskva, der tilmed i en nær fremtid formodedes at ville være baseret på indsættelse af kernevåben. En ændret og langt mere dystre trusselvurdering kom til udtryk i det af Kennans efterfølger Paul Nitze udformede, skelsættende strategiske dokument NSC-68, der tog som udgangspunkt, at der eksisterede en masterplan i Moskva for gradvis at sikre kommunismen verdensherredømmet. Truslen mod demokratierne kunne ikke besvares ved at sikre udvalgte støttepunkter, men burde imødegås universelt, hvor den opstod, for at forhindre en dominoeffekt. Det nye strategipapir, der byggede på en worst case-analyse fra Pentagon – der alene tog hensyn til forventede sovjetiske kapabiliteter på kernevåbenområdet – forudså en voksende angrebstrussel, der ville kulminere i 1954 på grund af den sovjetiske opbygning af en indsatsklar nuklear kapacitet. Koreakrigens

hold til Sovjetunionen se Gregory Mitrovich, *Undermining the Kremlin. America's Strategy to Subvert the Soviet Bloc, 1947-1956*. Cornell Studies in Security Affairs, 2000, s. 15ff. – Gregory Mitrovich's bog kaster nyt lys over USA's overordnede strategi under Truman og Eisenhower og har til dels gjort de fremstillinger, der tager udgangspunkt i inddæmningsstrategien, forældede.

²⁰ CIA, *The Possibility of Direct Soviet Military Action During 1949*, udsendt 3. maj 1949, s. 2 (gengivet i Donald P. Steury, (Ed.), *On the Front Lines of the Cold War: Documents on the Intelligence War in Berlin, 1946 to 1961*, s. 163.

udbrud i sommeren 1950 blev set som bekræftelse af det perspektiv, der var fremlagt i strategipapiret, og det amerikanske forsvar vurderede til langt ind i 1951, at et sovjetisk angreb på Vesteuropa var umiddelbart forestående. Med baggrund i den ændrede trusselvurdering vedtog amerikanerne at iværksætte den foreslåede betydelige nukleare og konventionelle oprustning, der blev muliggjort gennem en firdobling af forsvarsbudgetterne. I spørgsmålet om den hemmelige krig mod Sovjetunionen videreførtes planerne fra NSC 20/4, men de opprioriteredes fra 1951 gennem iværksættelsen af en række nye ressourcekrævende destabiliseringsprojekter. („Pakken“).²¹

Den amerikanske sikkerhedspolitiske elite stod dog splittet både med hensyn til tolkningen af de sovjetiske intentioner og til valg af politik. State Departments ledende sovjeteksperter George Kennan og Charles Bohlen og publicister som Walter Lippmann protesterede mod tolkningen i NSC-68 og plæderede for en opfattelse, der i højere grad betonedede det pragmatiske i den sovjetiske optræden. Først og fremmest ville de dog drage andre konsekvenser for den amerikanske politik end de foreslåede og anbefalede i lyset af den sovjetiske kernevåbenudvikling en mindre krigerisk optræden i forhold til Øst. Med baggrund i de af Koreakrigen skabte stemninger stod „høgene“ dog stærkt i USA og fik med udgangspunkt i den nye ideologi, man har kaldt „den nationale sikkerhedsideologi“, skabt forståelse dels for opretholdelsen af et stærkt forsvarsberedskab, dels for den globalisering og militarisering af amerikansk udenrigspolitik, der blev en prægende faktor i den kolde krig. Fra 1950 var USA – som Sovjetunionen var det – mobiliseret i noget, der mindede om krigstilstand.²²

For *europæerne* ændrede trusselsbilledet sig dramatisk under Koreakrigen som følge af den amerikanske oprustning og overførelse af styrker til Europa. Medens amerikanerne som konsekvens af deres styrkeopbygning snart så en chance for at sætte Sovjetunionen under øget pres og i oktober 1951 gennem NSC 10/5 opprioriterede de hemmelige programmer for destabilisering af Østeuropa og Sovjetunionen, var briternes forsigtighed mærkbart tiltagende efter Sovjetunionens erhvervelse af kernevåben i 1949. Russerne havde 1950'erne igennem kun meget begrænsede muligheder for at fremføre kernevåben til USA, men de kunne sætte kernevåben ind mod mål (heriblandt

²¹ For tilblivelsen af NSC-68 se John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 89ff og Willard C. Matthias, *America's Strategic Blunders*, s. 87ff. – Destabiliseringsprojekterne er omtalt hos Gregory Mitrovich, *Undermining the Kremlin*, s. 57ff, 73ff.

²² Michael J. Hogan, *A Cross of Iron. Harry S. Truman and the Origins of the National Security State*, 1998, s. 265ff. – CIA-efterretningsmanden Willard C. Matthias' vurdering af NSC-68's betydning lyder: „Således leverede NSC-68 rationalet for det amerikanske militære etablissemments eksistens og for dets ekspansion i de næste fyrré år. Den rummede også alle de doktriner, der var nødvendige for at retfærdiggøre militariseringen af den amerikanske udenrigspolitik, og den udbredte en definition af national sikkerhed som besiddelse af en militær overlegenhed, der ikke kunne udfordres. Den blev den uerklærede myte, der afstivede de amerikanske oprustningsprogrammer under hele den kolde krig“ (*America's Strategic Blunders*, s. 91f).

de amerikanske baser) i Storbritannien. Den høje sandsynlighed for, at Storbritannien kunne blive mål for sovjetiske kernevåbenangreb, skabte en sårbarhedsforskel mellem USA og Storbritannien, der kom til at præge det amerikansk-britiske samarbejde i mange år. Med Koreakrigens udbrud udviklede denne faktor sig ifølge en britisk historiker til en „afgrund“.²³ Mere abstrakt formuleret kunne man sige, at den sovjetiske afskrækkelsesevne fungerede i form af en stærkt følt trussel mod USA's europæiske allierede.

Trusselsbilledet i NSC-68 blev derfor ikke accepteret af Storbritannien. Briterne delte ikke strategipapirets tolkning af Sovjetunionens kapacitet og hensigter. De mente på dette tidspunkt, at russerne ikke havde kapacitet til at føre en større krig før end i 1955, og var i lige så høj grad opmærksomme på risikoen for, at amerikansk oprustning og konkret amerikansk politik kunne trække dem ind i en krig med Sovjetunionen, der formodedes at ville udvikle sig til en national katastrofe for Storbritannien. I det britiske udenrigsministerium og i efterretningstjenesten (SIS) iagttog man derfor med bekymring de tendenser til eventyrpolitik, man så under udvikling i USA, specielt inden for det amerikanske flyvevåben. Den engelske generalstabschef feltmarskal Bill Slim udtrykte, efter en rejse til USA i december 1950, de britiske bekymringer på denne måde:

„USA var overbevist om, at krigen var uundgåelig, og at det var næsten sikkert, at den ville finde sted inden for de næste 18 måneder. Det mente vi ikke, og vi håbede stadig, at krig kunne undgås. Denne holdning i USA var farlig, fordi der var den mulighed, at de tænkte, at eftersom krig var uundgåelig, var det bedre vi fik den overstået så hurtigt som muligt, og vi kunne som resultat unødvendigt blive trukket ind i 3. verdenskrig.“²⁴

Med andre ord frygtede briterne en tid, at krigstruslen i et vist omfang kom fra et amerikansk militær, der måske ønskede at udnytte en gunstig situation over for Sovjetunionen. Som en konsekvens distancerede den britiske udenrigstjeneste sig også i stigende grad fra deltagelse i den hemmelige krig mod Sovjetunionen, som briterne selv havde været ivrige deltagere i blot få år tidligere, men som de nu betragtede som for udfordrende og risikabel. Resultatet af denne uenighed om Sovjetunionens hensigter, der kom til at strække sig gennem 1950'erne, blev på det politiske plan en diskret politik fra britiske premierministre fra Attlee og fremefter med henblik på at moderere de efter britisk opfattelse alt for impulsive og lidet sofistikerede amerikanere. I de interne britiske rapporter blev „behersket beslutsomhed“ (resolution with restraint) i forhold til Sovjetunionen tilsyneladende nøgleformlen gennem hele årtiet.²⁵ På det militære plan kom det til stadighed til sammenstød

²³ Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand*, s. 231f.

²⁴ Stephen Twigge and Len Scott, *Planning Armageddon. Britain, The United States and the Command of Western Nuclear Forces 1945-64*, 2000, s. 249.

²⁵ Peter Hennessy, *The Secret State. Whitehall and the Cold War*, s. 35, 37.

mellem amerikanske og britiske officerer med hensyn til vurderingerne af modpartens interesser og intentioner. Såvel under Koreakrigen som senere blev uenigheden mellem amerikanere og briter ved en række lejligheder markeret gennem de afvigende vurderinger af den sovjetiske trussel.²⁶

Under Koreakrigen afskrev de britiske militære chefer i sommeren 1952 i det vigtige strategipapir „Defence Policy and Global Strategy“ vurderingen, at Sovjetunionen ville søge at nå sine strategiske mål gennem en planlagt stor-krig med Vesten. Papiret varslede et nyt syn på Sovjetunionens hensigter, som efterhånden blev den fremherskende opfattelse i Vesteuropa og USA (minus det amerikanske flyvevåben). Papirets forfattere baserede bl.a. deres opfattelse på, at den kraftige udbygning af de amerikanske kernevåbenstyrker, specielt SAC, havde skabt en helt ny strategisk situation. En krig mellem Øst og Vest ville ifølge de britiske værnscheferes tolkning føre til så enorme ødelæggelser i Sovjetunionen, at det var uacceptabelt for landets ledelse. Konklusionen med hensyn til de sovjetiske intentioner var, at for Rusland „var den bedste lejlighed til at bruge krig som middel til at fremme sine mål passeret, og det er ikke sandsynligt, at det vil bruge den, med mindre det forledes til at tro, at det vil blive angrebet eller bliver uacceptabelt provokeret gennem uoverlagt og forhastet handling for eksempel ved den måde, allieret genoprustning af Tyskland gennemføres på“.²⁷

Tolkningen var med andre ord: russerne kunne effektivt afskrækkes med kernevåben og ville ikke gribe til våben, med mindre de troede, at de ville blive angrebet, eller hvis de blev groft provokeret af amerikanerne. Britiske officerer gav udtryk for, at det var af afgørende betydning for dem, at de selv fik rådighed over en kernevåbenstyrke og ikke var afhængige af amerikanerne. Kun ud fra denne forudsætning så det britiske luftvåben (i 1953) en chance for at forhandle med russerne i en eventuel krigssituation, og en mulighed for at undgå sovjetisk gengældelse for et angreb, amerikanerne havde indledt på egen hånd.²⁸ Det britiske ønske om at blive hørt – af både amerikanere og russere – i det nukleare afskrækkelsesspil lå bag Churchills beslutning om at skabe en britisk nuklear slagstyrke udstyret med brintbomber. Om beslutningen sagde Churchill i en lukket kreds: „Vi er nødt til at gøre det [dvs. fremstille en brintbombe]. Det er prisen, vi betaler for at sidde til højtbords“.²⁹

Medens amerikanere og briter var enige om, at „presset“ på Sovjetunionen skulle opretholdes efter Stalins død, var man som antydnet ikke enige om det langsigtede mål med dette pres. Dette kunne selvsagt ikke undgå at få indflydelse på den konkrete implementering af de forskellige destabiliseringsprojekter over for Sovjetunionen. Uenigheden om strategien over for Øst blev fremhævet af USA's ambassadører i Europa, der i september 1953 mødtes i

²⁶ Percy Cradock, *Know Your Enemy. How the Joint Intelligence Committee saw the World*, 2002, s. 103.

²⁷ John Baylis, *Ambiguity and Deterrence. British Nuclear Strategy 1945-64*, 1995, s. 409.

²⁸ Stephen Twigge and Len Scott, *Planning Armageddon*, s. 68f.

²⁹ Peter Hennessy, *The Secret State*, s. 44ff.

Luxembourg for at diskutere ideer for „psykologisk krigsførelse i Europa“. Spørgsmålet, de stillede sig selv, var, om man skulle fortsætte med at holde den kolde krig på „kogepunktet“ – som man udtrykte det – ved bl.a. at søge at rive Østeuropa løs fra Sovjetunionen, hvilket de frarådede med det argument, at forhastede oprørsforsøg i Østeuropa ville mindske russernes tilskyndelse til at reducere deres troppeniveauer. De europæiske reaktioner på den amerikanske „befrielsespolitik“ i forhold til Østeuropa blev tolket på følgende vis:

„Udtalelser af fremtrædende amerikanske embedsmænd om “befrielsen“ af Østeuropa skaber frygt og uro i de europæiske hovedstæder. Det er den almindelige opfattelse, at amerikanernes utålmodighed og uforsonlige fjendskab over for kommunismen kan resultere i forhastet og uovervejede handling, og at den amerikanske politiske krigsførelse og hemmelige operationer rettet mod Østeuropa kan fremkalde en kædereaktion, der fører til en militær konflikt, hvad Vesteuropa ønsker at undgå under næsten alle omstændigheder“.³⁰

Disse tanker var nu også begyndt at øve indflydelse på de amerikanske beslutningstagere. Allerede i juli 1952 foreslog Charles Bohlen i en analyse til National Security Council en ny national sikkerhedspolitik byggende på containment og sameksistens med Sovjetunionen. Hans begrundelse var dels, at Sovjetregimets hovedmål ikke var verdenserobring (men at blive ved magten), dels at den sovjetiske kernevåbenudvikling havde fjernet forudsætningerne for roll back-politikken. Roll back var blevet for risikabel. Fra 1955 blev Bohlens forslag ikke mindst takket være udenrigsminister John Foster Dulles (!) gjort til national sikkerhedspolitik og i slutningen af december 1955 blev sigtet med den psykologiske krigsførelse begrænset til at skabe „besværlige problemer“ for Sovjetunionen og Kina og forsinke væksten af disse magters militære og økonomiske potentiel. Allerede inden opstanden i Ungarn i 1956 havde amerikanerne således opgivet at vælte de kommunistiske regimer og befri Østeuropa. Kernevåbnene havde bevirket, at man måtte anerkende kommunisterne og leve sammen med dem.³¹

Da det amerikanske efterretningssamfund i efteråret 1954 præsenterede den første større analyse siden november 1950 af Sovjetunionens kapabiliteter og hensigter (NIE 11-5-54) – gældende frem til 1959 – fastholdt det tolkningen, at de sovjetiske ledere søgte at sprede kommunismen til hele verden og i den forbindelse ville søge at eliminere andre konkurrerende magtcentre. Rapporten, der var stærkt præget af militæret, var af den opfattelse, at russerne mente, at der eksisterede „en tilnærmelsesvis strategisk ligevægt mellem Sovjet-blokken og USA-NATO-koalitionen“. Den spåede – fejlagtigt – at russerne fra 1957 kunne have et betydeligt antal tunge jetfly, der kunne nå USA, men at de ikke ville kunne disponere over strategiske missiler. Den tog afsked med tanken, at russerne planlagde en storkrig, men formodede, at de

³⁰ Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand*, s. 335.

³¹ Gregory Mitrovich, *Undermining the Kremlin*, s. 92ff, 155ff, 160ff.

heller ikke udelukkede den, og at de ikke ville vige tilbage for en storkrig, hvis de skønnede, at en vestlig handling udgjorde en „overhængende trussel mod sovjetisk sikkerhed“. Rapporten forudså nogle år med „fredelig sameksistens“, hvor russerne ville bygge deres styrke op, men vurderede også, at magtbilledet var ved at ændre sig på grund af russernes voksende kapacitet på kernevåbenområdet.³²

Det ændrede trusselsbillede lå bag Eisenhower-administrationens version af containment-strategien – den såkaldte „New Look“-strategi, der gik ud fra, at Sovjetunionen ville søge at tvinge Vesten i knæ ikke gennem krig, men gennem „økonomisk krigsførelse“, der bl.a. skulle virke ved at påtvinge Vesten et uacceptabelt højt oprustningsniveau. Denne strategi kunne ifølge administrationen modvirkes gennem en i forhold til den kommunistiske verden asymmetrisk styrkeopbygning med kraftig vægt på såvel taktiske som strategiske kernevåben. På det overordnede strategiske plan blev nuklear afskrækkelse i form af den såkaldte „massive gengældelse“, der fra 1954 også blev NATO-strategi (MC 48) prioriteret højere end „forsvar“. Den nye strategi indebar i princippet massiv indsættelse af kernevåben mod Warszawapagtlandene fra starten af en konflikt.

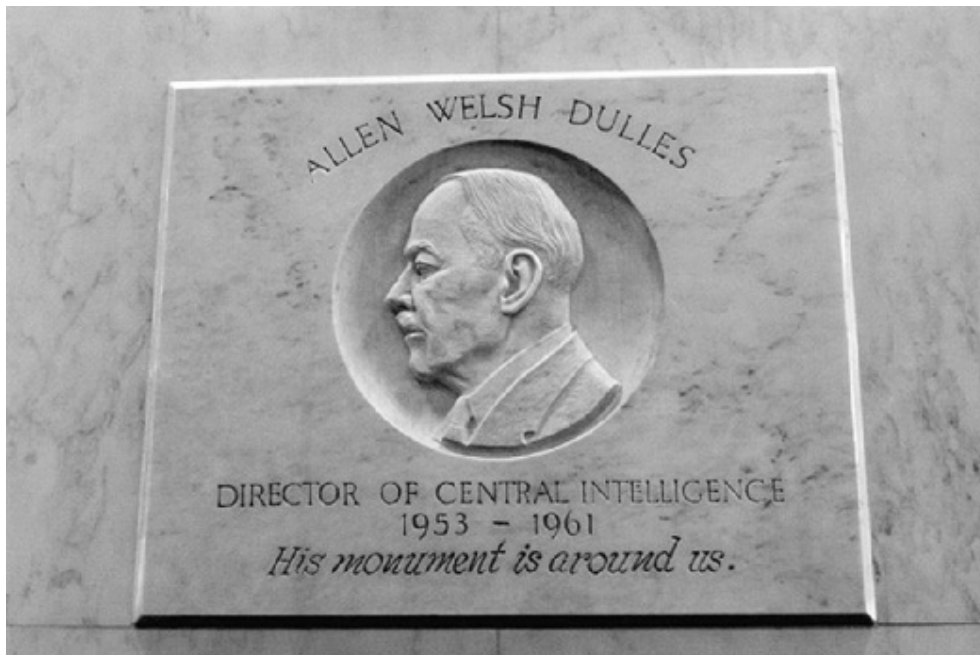
I november 1954 kunne CIA-chefen Allen Dulles med baggrund i Vestens nu styrkede position præsentere en mere afdæmpet amerikansk trusselsvurdering for præsident Eisenhower:

„Medens vi fortsat vurderer, at de sovjetiske ledere i sidste ende imødeser (a) eliminering af ethvert globalt magtcenter, der er i stand til at konkurrere med Sovjetunionen, (b) udbredelse af kommunismen til alle dele af verden, og (c) sovjetisk herredømme over de andre kommunistiske regimer“, har vi stadigvæk bedre beviser på, at Sovjetunionens øverste ledelse forstår, at dette er et langsigtet mål og oprigtigt ønsker en længere periode med „sameksistens“, dvs. en periode på nogle år i hvilke spændinger og krigsrisiko er reduceret.“³³

De vestlige stormagters ændrede vurdering af Sovjetunionens hensigter fik selsagt også indflydelse på NATO's vurderinger og strategier, der i høj grad afspejlede, hvad amerikanere og briter kunne blive enige om. Den britiske efterretningstjeneste havde i årevis været optaget af faren for krig opstået ved en fejltagelse, og denne tankegang fandt nu også indpas i NATO's tænkning. NATO-dokumentet MC 14/2 fra 1957 banede vej for et nyt afgørende perceptionsskift inden for NATO – det tredje inden for syv år – idet man ikke længere forudså nogen fare for en storkrig startet af Sovjetunionen, men i stedet fokuserede på risikoen for en krig mellem Øst og Vest opstået som konsekvens af „...fejlvurderinger fra sovjetisk side, en forkert opfattelse af de vestlige intentioner, eller som resultat af militære operationer af begrænset karakter“.

³² Willard C. Matthias, *America's Strategic Blunders*, s. 120ff.

³³ Christopher Andrew, *For the President's Eyes Only. Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush*, 1996, s. 214.

Mindetavle for Allen Dulles på CIA's hovedbygning. Dulles er den længst fungerende CIA-chef gennem tiderne. (CIA)

ter, som man i Sovjetunionen ikke oprindeligt ventede ville føre til en almindelig krig.³⁴ Den tanke, at en krig med Sovjetunionen mest sandsynligt kunne opstå som konsekvens af misforståelser eller fejlvurderinger i forbindelse med en international krise, skulle i de kommende år og årtier blive NATO's hovedtolkning. Samtidig blev der for første gang fokuseret på muligheden af en begrænset krig i Europa.

Den fremherskende vurdering i Vesten i slutningen af 1950'erne var således, at en storkrig planlagt og iværksat af Sovjetunionen blev anset for usandsynlig på grund af det voksende antal disponible kernevåben i Vesten, dvs. på grund af kernevåbenafskrækkelsen. Faren for en storkrig var dog stadig inde i billedet, idet man ikke udelukkede muligheden af, at den kunne opstå fra en spæd begyndelse som resultatet af en kædereaktion. Man havde her ikke mindst blik for den fare, der kunne ligge i anvendelsen af varierende former for alarmberedskab (med dertil hørende deployeringer) i krisesituationer.

Til gengæld skænkede man inden for hele NATO-kredsen fra cirka 1958 – og måske i sammenhæng med den voksende konflikthyppeghed i Asien – muligheden af en begrænset krig større opmærksomhed. En mindre krig formodedes at kunne opstå ved en misforståelse, men man udelukkede heller ikke, at Sovjetunionen kunne teste Vesten og prøve sig frem eller se, hvorledes

³⁴ Artikel 9 af MC14/2, her citeret efter Beatrice Heuser, *NATO, Britain, France and FRG. Nuclear Strategies and Forces for Europe, 1949-2000*, s. 10.

Vesten ville reagere på en aggression foretaget af en af satellitstaterne. Hermed var spørgsmålet om *den begrænsede krig* – der måske et langt stykke af vejen ville være en konventionel krig, men som sådan katastrofal nok – kommet på dagsordenen i NATO, et spørgsmål der selvsagt var af betydelig interesse for alle de vesteuropæiske lande, herunder Danmark. Emnet vil blive taget op i senere kapitler, der behandler det danske trusselsbillede, hvor emnet den begrænsede krig spillede en vis rolle helt op til 1980'erne.

Det nye fokus på begrænset krig aktualiserede spørgsmålet om NATO's nukleare strategi, der som nævnt byggede på nuklear afskrækkelse og en massiv indsættelse af kernevåben fra starten af en konflikt med Øst, hvis afskrækkelsen brød sammen. De moralske, men også krisestyringsmæssige problemer, der knyttede sig til alliancens afhængighed af en strategi, der byggede på massiv nuklear gengældelse, følte af mange beslutningstagere som en belastning og banede efter års betænkeligheder og skarp intern vestlig debat vejen for det doktrinskifte, der især er knyttet til Kennedy-administrationen og dennes tanker om „det fleksible svar“ (flexible response), der blev antaget som strategi af NATO i 1967.

NATO's vurderinger

Som nævnt indledningsvis udarbejdedes der også i NATO efterretningsvurderinger, der behandlede de forskellige sider af det, man opfattede som truslen fra øst. Hensigten var som med meget andet arbejde i NATO at styrke Vestens forsvar ved at etablere fælles positioner på vitale områder. Inden for NATO's civile del oprettedes i 1952 rådet „Expert Working Groups on Trends of Soviet Policy“, der udsendte mindst én årlig rapport med analyse af sovjetiske intentioner, således som de tolkedes ud fra den førte politik. Der var således tale om policy-analyser. Tendensrapporterne, der betegnedes „C-M“ plus årstallet, byggede på bidrag fra de enkelte NATO-lande, men der er ikke frigivet materiale, der kaster lys over den nærmere udarbejdelse af rapporterne. Det må dog antages ud fra tendensen i analyserne, at briterne har spillet en væsentlig rolle ved udarbejdelsen.

Generelt må det om rapporterne fra 1952-56, der er gennemgået, fremhæves, at de er mindre alarmerende end de nedenfor behandlede rapporter fra NATO's Standing Group og fra Militærkomiteen, der vurderede truslen fra Sovjet på baggrund af det militære styrkeopbud, dvs. kapabiliteter. Således går ingen af C-M-rapporterne fra disse år ud fra, at Sovjetunionen bevidst planlagde et militært angreb mod Vesten. I lighed med de tanker, som navnlig den britiske efterretningstjeneste gjorde sig, regnede man med, at en militær konfrontation kun kunne opstå som følge af en „fejlberging“.

Dette indebar dog på ingen måde en bagatellisering af den sovjetiske udfordring. Rapporterne gik ud fra, at Sovjetstyret handlede med baggrund i de tre siden 1917 uændrede determinanter, nemlig marxismen-lenismen og

dennes lære om verdensrevolutionen, en militærstrategi baseret på oprettelse af bufferzoner omkring eget territorium og endelig regimets totalitære karakter. NATO-papirerne antog på den baggrund eksistensen af en „langsigtet strategi“ og „en løbende taktik“, hvor den første udgjorde fortolkningsrammen for den sidste. NATO-papirerne konstaterede en fleksibilitet i den sovjetiske politik, der tilpassede sig konjunkturer og „øjnede de øjeblikkelige muligheder“ for at hente gevinster. På det overordnede politiske plan konstateredes i perioden en flytning af den sovjetiske interesse fra prioritering af aktioner specielt i Asien til udfoldelse af et mere dynamisk diplomati i Europa, herunder også et nedrustningsdiplomati.³⁵

NATO's krigscenarier

NATO gik i de trusselsvurderinger, der udarbejdedes af Standing Group med henblik på medlemslandenes krigsplanlægning, gennem 1950'erne ud fra, at Sovjetunionen i tilfælde af krig i Europa ville søge at erobre Vest- og Sydeuropa og søge at vanskeliggøre efterfølgende amerikanske landgangsoperationer i stil med 2. verdenskrigs. Et sovjetisk hovedfremstød forventedes over den nordtyske slette med sigte mod Nordsøen og Kanalområdet og Ruhr, medens et sydligere fremstød vil blive rettet via Frankfurt-området og Franken mod Alsace-Lorraine. Gennem det nordlige fremstød ville Sovjetunionen komme i besiddelse af nogle af de vigtigste industriområder i Europa, få rådighed over Kanalhavnene og sikre flanken mod Nordsøen. Gennem det sydlige fremstød i retning mod Paris ville man indkredse NATO-styrkerne og afskære forbindelseslinjerne vestud. For at sikre sin flanke og kunne udvide operationsområdet ville russerne søge at tage Danmark og dele af Skandinavien. Vurderingerne havde visse lighedspunkter med de øvelsesoplæg, Sovjetunionen udarbejdede, om hvorledes en krig mod NATO-landene ville blive ført på det, man fra sovjetisk side kaldte „den vestlige krigskueplads“.³⁶

Fra NATO's start var det en udbredt vestlig forudsætning, at Danmark og de danske stræder havde afgørende betydning for forsvaret af Vesteuropa og ville blive omfattet af krigshandlinger muligvis fra begyndelsen af en Øst-Vest-konflikt. Ikke mindst briterne havde øje for denne problematik, og de lagde ikke skjul på deres bekymringer for forsvaret af Danmark i tilfælde af krig. I en forelæsning på National War College i april 1953 understregede feltmarskal Montgomery flankernes vitale betydning i en eventuel konflikt med Sovjetunionen og sagde om Danmark: „Man må spærre for Østersøen og forhindre gennemførelsen af hovedangrebet med ubåde rundt om Nordkap. Det er nødvendigt at besidde den skandinaviske flanke. Man må holde

³⁵ C-M (52), C-M (53), C-M (54), C-M (55), CM (56). NATO's arkiv.

³⁶ For de østlige øvelsesscenarier se i første række Harald Nielsen, *Die DDR und die Kernwaffen*, s. 25ff.

Danmark, det er nøglen. Og det er et pokkers vanskeligt sted at holde. I dag er der ikke noget der – nogle få flokke og drengespejdere, det er det hele – og endnu ingen tyskere...Sortehavet må spærres...“.³⁷ Sigende var det, at det oprindelige oplæg til NATO's øvelse i november 1953 (CPX Three) som udgangspunkt havde, at Danmark var indtaget af russerne, inden øvelsen startede! Dette afspejlede uden tvivl et scenarie, som på dette tidspunkt ikke var fremmed for planlæggere i NATO, der udmærket vidste, at Danmark næsten intet forsvar havde i 1950'erne. Efter protester blev øvelsesoplægget ændret.³⁸

Man antog med andre ord, at Danmark som følge af sin militære svaghed ville blive besat fra starten af en krig. Dette kunne naturligvis ikke være NATO's erklærede politik, men man gik dog så vidt som til at sige i den nedenfor citerede vurdering fra 1954, at „Danmark var stærkt udsat“. Uagtet disse vurderinger fra 1953 og 1954 spores der gennem 1950'erne en vis vaklen i NATO med hensyn til tidspunktet for iværksættelsen af et sovjetisk angreb på Danmark. Man var ligeledes usikker med hensyn til, om Sverige ville blive inddraget i en storkrig. Derimod var det en fast forudsætning, at Norge ville blive søgt erobret i videreførelse af angrebet på Danmark. Erobringen af Norge ville blive søgt gennemført gennem angreb mod såvel Sydnorge som Nordnorge. Som det vil blive belyst nedenfor i næste kapitel er det overvejende sandsynligt, at Sovjetunionen først inddrog Sydnorge i sine krigsplaner fra begyndelsen af 1970'erne.

I et scenarie udarbejdet i 1950 og dækkende perioden frem til 1954 vurderede Militærkomiteen, at invasionen af Danmark og Skandinavien ville ske samtidig med flerfrontsangrebet mod Vesteuropa. Jylland ville blive invaderet fra Nordtyskland i en operation, der var koordineret med angrebet på Vesteuropa, og angrebet ville blive fulgt af luft- og søbårne operationer mod de danske øer, især Sjælland. Under den forudsætning, at russerne kunne minere Kattegat og Skagerrak, forventede man tillige, at de samtidig (!) med angrebet på Danmark ville angribe Sydnorge. En formentlig samtidig sekundær sovjetisk operation ville blive rettet mod Narvik-området fra Murmansk.³⁹

I trusselvurderingen fra 1951, der var præget af den i Koreakrigens begyndelse rådende frygt for et forestående sovjetisk storangreb mod Vesteuropa og Balkan, blev der sat tal på et sovjetisk angreb. Det vurderedes, at Sovjetunionen ville dirigere 75-120 divisioner af de 175 divisioner, man forudsattes at disponere over, samt 5000 fly mod Vesteuropa. Angrebet på Skandinavien ville ske med 17 divisioner (hvoraf 9 blev taget fra Centralfronten) samt 800 taktiske fly og støttes af Østersøflåden og Nordflåden. Operationerne mod Balkan og Tyrkiet ville blive foretaget af 60 divisioner, støttet af 2000 fly og Sortehavsflåden. Mod Mellemøsten ville rus-

³⁷ Nigel Hamilton, *Monty. The Field-Marshal 1944-1976*, 1986, s. 834.

³⁸ Sst. s. 842.

³⁹ DC 13 af 1. april 1950. NATO's arkiv. .

serne indsætte 30 divisioner, af hvilke 10 blev lånt fra den tyrkiske front, og de blev støttet af 1600 taktiske fly.⁴⁰

I 1953 var det vurderingen, at russerne ville nå et styrkemæssigt højdepunkt i 1955-56, hvor de antoges at kunne indsætte 100-140 linjefdivisioner mod Vesten (mod 75-120 i 1953 og 54). Den fulde styrkeindsats ville dog først kunne ske ca. tre måneder efter, at angrebet var startet. I dokumentet blev introduceret tre udgangsmuligheder for et østligt angreb, nemlig (1) et overraskelsesangreb uden varsel; (2) angreb efter almindelig mobilisering og med et varsel (på ca. 30 dage); (3) angreb efter delmobilisering og dermed (muligvis) et kort varsel. Selv om forudsætningerne således kunne variere betydeligt, skønnedes det dog af NATO, at de sovjetiske angrebsretninger og angrebsmål ville være de samme. Det må pointeres, at NATO's hovedbekymring generelt nu var overraskelsesangrebet, der formodedes at give Sovjetunionen en betydelig fordel i forhold til vestlige lande, der byggede på mobilisering, og – fra 1950'ernes anden halvdel – en mulighed for at begrænse virkningen af vestlige kernevåbenangreb.

Et overraskelsesangreb mod Vesteuropa forudsattes i årene 1953-54 at blive indledt med de 25-30 sovjetiske divisioner, der befandt sig i Østtyskland og Polen. Disse styrker ville kun kunne blive minimalt forstærket, hvis man ville bevare overraskelseeffekten. Papiret vurderede lidt uventet, at overraskelsesangrebet i 1955-56 ville kunne foretages med hele 50-55 divisioner, af hvilke de 25 ville komme fra satellitstaterne eller Østtyskland. Ved angreb efter fuld mobilisering formodedes der at blive indsat 100 divisioner på selve angrebsdagen; de 140 divisioner forudsattes dog stadig først at kunne være indsat tre måneder efter angrebsdagen. I varianten med delmobilisering og styrkeopbygning øst for Oder-Neisse ville der på angrebsdagen kunne indsættes 25-30 divisioner (i 1955-56 op til 75-80 divisioner), men her risikerede overraskelseeffekten som nævnt at gå tabt.

Angrebet mod Danmark, der blev set som en del af felttoget mod Vesteuropa, formodedes at bestå i et angreb på Jylland kombineret med et samtidigt eller forudgående amfibie-/luftbårent angreb på den sjællandske øgruppe og Bornholm. Det vurderedes, at der i alt ville blive afsat 9 divisioner af styrken beregnet mod Vesteuropa til denne operation (andre steder i dokumentet sættes angrebsstyrken dog til 8 divisioner). Det anførtes som mulighed, at angrebet ville blive videreført til Norge og eventuelt til Sverige. Mod Oslo-Stavanger-området ventedes indsat fire divisioner samt 1-2 luftbårne divisioner. Fra starten opererede NATO også med den mulighed, at angrebet på Danmark ville blive videreført mod Sverige, men også at Sovjetunionen måske ville respektere svensk neutralitet. Endelig vurderedes det, at en styrke på 5 divisioner, voksende til 8 divisioner, ville gå mod Nordnorge med hovedretning mod Narvik-området. Alt i alt ventedes det, at der ville blive sat 18 di-

⁴⁰ SG 161 af 17. oktober 1951. NATO's arkiv.

visioner ind mod Danmark og Skandinavien, et tal der dog først ville blive nået på elvtedagen af angrebet.⁴¹

1953-vurderingerne repræsenterer en tilpasning til det ændrede trusselsbillede, der prægede den senere del af Korea-krigen, og som briterne havde fremlagt i deres strategiske papir fra sommeren 1952; dvs. en bevægelse bort fra ideen om en massiv sovjetisk opmarch i lighed med operationerne under 2. verdenskrig. Hovedforudsætningen var nu, at russerne i påkommende tilfælde indledte med et overraskelsesangreb med de styrker, de havde i Østtyskland, og i øvrigt søgte at mobilisere så hurtigt som muligt. Denne forudsætning kunne ikke undgå at få betydning for trusselsbilledet for Skandinavien: Sovjetunionen kunne ikke på en gang iværksætte et kraftigt angreb mod Vesteuropa og samtidig bruge måske op mod en tredjedel af deres styrke til angrebet på Danmark. Enten måtte Sovjetunionen udsætte angrebet på Danmark en tid eller indlede det med svagere styrker. Disse overvejelser dukker op i de følgende års vurderinger.

I 1954-vurderingen opereredes der med „næsten samtidige“ angreb mod Vesttyskland, Luxembourg, Belgien, Holland, Frankrig og Danmark, hvad enten angrebet iværksattes som et overraskelsesangreb eller indledtes efter en eller anden form for mobilisering. Angrebet mod Danmark ville bestå af en landoperation mod Jylland samt sandsynligvis amfibieoperationer mod de danske øer. En vis vaklen mærkes imidlertid i forbindelse med vurderingerne, hvis præmisser dog klart fremlægges. Hvis det forudsattes, at Sovjetunionen ville foretage et overraskelsesangreb mod Vesteuropa, kunne den ikke uden at tabe overraskelsesmomentet samle en landsætningsflåde i nordtyske havne: Hovedangrebet måtte derfor ske gennem Jylland, og først efter ca. 14 dage kunne der ventes et angreb på de danske øer og eventuelt den svenske Sundside. NATO hastede med at tilføje, at forsinkelsen ikke ville have betydning for angrebets vægt (!). Men det var som nævnt også klart, at det ville være begrænset, hvad Sovjetunionen ville kunne afse af ressourcer til angrebet på Jylland. NATO tog højde for dette ved at foreslå som mulighed, at Sovjetunionen i de indledende faser af en krig blot ville gennemføre et begrænset angreb her. Samlet ventedes det, at der ville blive sat op til 9 divisioner ind mod Danmark. Til indsættelse mod Sjælland skønnedes der at være ledig kapacitet i form af en luftbåren division, medens der ville være løftekapacitet i form af skibe til 2 1/2 division.

Spørgsmålet om hjælp og forstærkninger fra de andre NATO-lande var af afgørende betydning for de to små nordiske landes forsvarsplanlægning, og de gik nu som senere imod tilløb til at underspille deres områdes strategiske betydning. Den ovenanførte trusselvurdering udløste derfor kommentarer både fra norsk og dansk side, idet man ønskede at blive rykket højere op på den formodede sovjetiske prioriteringsliste. Norge understregede i sin kom-

⁴¹ SG 161/3 af 30. september 1953. NATO's arkiv.

mentar bl.a., at Skandinaviens „vitale“ strategiske betydning for Sovjetunionen ikke afspejledes i tilstrækkelig grad i Standing Groups vurdering, og således heller ikke afspejlede truslens vægt. Russerne var nødt til at sikre den nordlige flanke under et angreb, og de danske stræder måtte ifølge nordmændene af russerne betragtes som et nøgleområde, der måtte erobres tidligst muligt. Det skal bemærkes, at det også i de følgende år var en norsk vurdering, at Sovjetunionen fra starten af en konflikt ville sætte et omfattende angreb ind mod de danske stræder for at gennemtvinge passage. Fra dansk side ønskede man det også i stærkere grad understreget, at besættelse af Danmark var nødvendig som flankesikring i forbindelse med angrebet på Vesteuropa. Man klagede også over, at i angrebet på Danmark sydfra – der forudsattes videreført til Norge og Sverige – var antallet af angribende sovjetiske divisioner nu sat til 9, et tal man fra dansk side ønskede sat op til 10 divisioner, dvs. en angrebsstyrke på måske 125.000 mand.⁴²

I 1955-papiret blev der udviklet to scenarier i form af såvel et overraskelsesangreb som et angreb efter mobilisering. Operationerne mod det nordiske område afveg ikke fra de tidligere beskrevne, idet de forudsatte en besættelse af Danmark (med 10 divisioner) og derefter videreførelse af angrebet til Sydnorge (med fire divisioner plus 1-2 luftbårne divisioner). Vurderingen indeholdt som tidligere muligheden af – under klar erkendelse af ulemperne derved – et angreb mod Sverige (ud over Sundområdet også Nordsverige og Stockholm). Som året før følte både Norge og Danmark, at der under de interne drøftelser af trusselsbilledet i NATO ikke blev taget fuldt hensyn til truslen mod dem. Nordmændene understregede Norges vitale betydning for Nordflåden, medens den danske forsvarschef gjorde opmærksom på, at den sovjetiske og polske handelsflåde besad en betydelig løftekapacitet i form af handelsskibe, der kunne udnyttes til en amfibieoperation. Fra dansk side vurderedes Østblokkens samlede amfibiekapacitet til at bestå af 158 handelsfartøjer, der var i stand til at løfte tre infanteridivisioner. I hver division vurderedes at indgå to bataljoner marineinfanteri med landsætningsfartøjer. Der blev ikke taget stilling til, hvor meget eller hvor lidt af denne styrke ville blive indsat mod Danmark.⁴³

Fra 1956/57 blev NATO's trusselsbillede præget af den nukleare trussel fra langtrækkende sovjetiske fly, der forventedes sat ind mod de vestlige atommagter og de baseområder, der var knyttet til den vestlige atomstrategi. I disse år behandlede kampagner mod Skandinavien ikke særskilt, og der figurerede ingen angrebsskort i rapporterne. Det vurderedes heller ikke, at det nordiske område ville blive genstand for sovjetiske atomangreb.⁴⁴ I 1958 vurderedes det at være en sovjetisk hovedprioritet i perioden fra 1958-64 at reducere

⁴² SG 161/6 af 26. marts 1954. NATO's arkiv.

⁴³ SG 161/8 af 18. marts 1955. NATO's arkiv.

⁴⁴ SG 161/6 og SG 161/10 af henholdsvis 16. marts 1956 og 20. marts 1957. NATO's arkiv.

Nato-øvelsen „Operation Big Lift“ i oktober 1963. 14.500 amerikanske soldater blev fløjet til Europa for at demonstrere evnen til hurtig forstærkning tværs over Atlanten i tilfælde af angreb. (NATO Photo)

Vestens evne til at svare igen nukleart mest muligt. Man forventede et sovjetisk overraskelsesangreb med henblik på at ødelægge så stor en del af de vestlige kernevåben som muligt gennem angreb på baser, våbendepoter og hangarskibe.

Felttoget mod Vesteuropa forestillede man sig som før udført ad de to hovedakser over den nordtyske slette og gennem Alsace-Lorraine. Det vurderedes stadig at være et sovjetisk hovedmål at sikre en fri passage til og fra Østersøen og at kunne udnytte det danske område til flankesikring og som udgangspunkt for videre operationer. Danmark er derfor inde i billedet med en fremtrædende placering, men selve angrebsbeskrivelsen er dog holdt temmelig vagt, idet der tales om et „muligt“ landangreb mod Jylland i forbindelse med „angreb fra havet (ikke nødvendigvis et amfibieangreb) og luftbårne angreb på nøglelokaliteter i det danske øhav“. Angrebet mod Danmark – der forventedes at ske samtidig med angrebet på Vesteuropa – ventedes hurtigt videreført til Sydnorge (og muligvis Sverige). Selve angrebsstyrken mod Danmark ville højst bestå af 9 divisioner – hvis de altså var til stede („If available“), som det hedder.⁴⁵

Fra og med 1958 mærkes en opgradering af Skandinaviens strategiske betydning, specielt vurderes Norge at få stigende betydning som muligt baseom-

⁴⁵ SG 161/11 af 29. marts 1958. NATO's arkiv.

råde for den voksende sovjetiske Nordflåde. NATO vurderede, at det sovjetiske hovedmål ville være etablering af fremskudte baser med henblik på at kunne anvende Norges vestkystlinje til flådeoperationer også i Østersøen samt til at opnå fuldstændig kontrol over indfaldsvejene til Østersøen. I 1960 opponerede man fra dansk side mod nedvurdering af strædernes strategiske betydning, som man følte prægede NATO's overvejelser. Danmark argumenterede som tidligere for, at kontrol over Østersøområdet var nødvendig for sikringen af Sovjetunionens nordflanke under fremstødet mod vest. De polske og østtyske havne udgjorde en nødvendig, supplerende forsyningslinje for de sovjetiske divisioner, der opererede på de nordtyske sletter.

Man var bestemt heller ikke tilfreds med diskussionen i NATO-papiret af udførelsen af angrebet på Danmark. Den var ifølge danskerne temmelig kortfattet og ikke så detaljeret som andre angrebsoperationer og udgjorde derfor et „lidt svagt grundlag for fremtidig planlægning“, hvorfor en mere detaljeret diskussion af dette spørgsmål blev efterlyst. I 1961 gjorde man fra dansk side ophævelser over, at NATO-vurderingen fortsat antydede, at angrebet på Danmark og den skandinaviske halvø først ville blive iværksat *efter* hovedangrebet. Danmark argumenterede for, at de sovjetiske operationer i Østersøområdet burde fremstå som *samtidige* med felttoget mod Vesteuropa og foreslog en ændret tekst for at få tilgodeset dette hensyn. Nordmændene mente også, at et tidligt forsøg på at sikre kontrol over Østersøens udgange ville have høj prioritet i den sovjetiske strategi. De pointerede, at der faktisk var disponible styrker til denne operation, og at Sovjetunionen kunne iværksætte dette angreb allerede på D-dag.⁴⁶

Den danske militære efterretningstjenestes vurderinger

Forsvarets Efterretningstjeneste blev oprettet i 1950 ved en sammenlægning af Generalstabens og Marinestabens efterretningssektioner. De to sektioner blev da samlet til én afdeling i Forsvarsstaben; først i 1967 blev den militære efterretningstjeneste en selvstændig myndighed under Forsvarsministeriet og med navnet Forsvarets Efterretningstjeneste (FE). Den danske militære efterretningstjeneste stod som andre vestlige efterretningstjenester overfor at besvare spørgsmålet om, hvorfor Sovjetunionen ikke afrustede, og hvorfor landet opretholdt og tilsyneladende styrkede et omfattende militært apparat uden for dets grænser.⁴⁷ I en besvarelse af spørgsmålet fremhævede efterret-

⁴⁶ SG 161/13 og SG 161/14 af henholdsvis 2. maj 1960 og 1. maj 1961. NATO's arkiv.

⁴⁷ I Forsvarets Efterretningstjenestes arkiv findes et spredt efterretningsmateriale vedrørende de militære forhold i den sovjetiske zone i Tyskland fra perioden før tilblivelsen af de periodiske efterretningsoversigter i 1949. Dette materiale er ikke blevet behandlet i udredningen.

ningstjenesten i sommeren 1949, at russerne mere end noget andet folk var militært fokuserede og havde et omfattende behov for militær sikkerhed. Dette blev set som forklaringen på, at en stor del af Sovjetunionens forsvar fortsat blev holdt på krigsfod, og at der opretholdtes en zone af stødpudestater rundt om Sovjetunionen. Den sovjetiske ekspansionspolitik, hedder det i en rapport fra juni 1949, „må altså delvis ses som en militær sikkerhedspolitik“.⁴⁸

Den gennemgående tolkning var – som det også fremgår af forskellige kommentarer i andre rapporter fra året – at russerne både af økonomiske og ideologiske grunde var ekspansivt indstillede og ville udnytte en chance, hvis de fik mulighed. Efterretningstjenesten ventede hurtige udviklinger på to områder, nemlig i Asien og omkring Jugoslavien. Den tegnede et dystert billede af udviklingen i Asien, hvor Sovjetunionens militære sikkerhedsproblemer betragtedes „som stort set løst“ efter den kommunistiske magtovertagelse i Kina. Der forventedes en omfattende kommunistisk offensiv, og det blev forudsagt, at krig var på vej i Sydøstasien. „Det ville ikke forbavse, om Sydøstasien blev den første slagmark i den åbne krig“, hedder det. Ifølge efterretningstjenesten var det uvæsentligt, om aktionerne skyldtes et udtrykkeligt direktiv fra Moskva eller ej, idet kampagnen blev ledt på en måde, som Moskva måtte billige. Kommunistiske sejre i Asien ville betyde, at den „sovjetiske imperialism“ ville få indflydelse i endnu et stykke af verden.

Til gengæld vurderedes Sovjetunionen at stå med en krise inden for sin egen kreds som følge af Titos modstand mod at indordne sig under Moskvas direktiver. Titos opsætsighed og Jugoslaviens påfølgende udelukkelse i 1948 fra østlandenes nye udenrigspolitiske samarbejde i frontorganisationen Kominform (oprettet 1947) vanskeliggjorde ifølge efterretningstjenesten Stalins mulighed for at samordne forsvars- og udenrigspolitikken inden for sin østeuropæiske magtsfære og medførte et stadigt prestigetab for Sovjetunionen. Ud fra en geostrategisk betragtning forhindrede problemerne med Tito desuden Sovjetunionen i at få adgang til Adriaterhavet og især Albanien og muligheden for at kunne foretage landmilitære operationer ind på Posletten under en krig med NATO-landene.

I en rapport fra september 1949 udtales en forvisning om, at Sovjetunionen snart vil gribe til handling for at fjerne Tito. Rapporten forventede dog ikke et direkte sovjetisk angreb på Jugoslavien, idet man formodede, at russerne ikke ville løbe risikoen for at udløse en verdensomspændende konflikt, men forventede et magtskifte som konsekvens af sovjetisk indsættelse af irregulære tropper fra Kominformlandene, dvs. guerillakrig, ledsaget af sabotagehandlinger og økonomisk blokade. På et tidspunkt ville Sovjetunionen så uhindret kunne gribe ind og skaffe fred og ro på Balkan.⁴⁹

⁴⁸ „Stabsoversigt vedr. aktuelle militærpolitiske spørgsmål pr. 1. juni 1949“. Med stempel: „24. JUN. 1949“. FE's arkiv.

⁴⁹ Stabsorientering nr. 5/1949: „Det militære styrkebillede Jugoslavien-Kominform. Bedømmelse af den militære situation, pr. september 1949“. FE's arkiv.

Efterretningstjenesten tog også stilling til, om Sovjetunionen i nær fremtid ville angribe Vesten som konsekvens af det modsætningsforhold, der havde udviklet sig. Svaret var nej. Som hovedbegrundelse anførtes, at russerne havde respekt for vestmagternes flystyrker og atomvåben, og at det endnu ikke var lykkedes dem at fremstille brugbare atombomber. Foreløbig var de derfor henvist til at nå deres mål i Europa gennem diplomati og politisk krigsførelse. Generelt kan det siges, at efterretningstjenesten i denne vurdering ikke afviger væsentligt fra det trusselsbillede, der mødes i samtidige britiske rapporter.

En overordnet vurdering om en eventuel krigstrussel fra øst kom bl.a. frem i en kommentar til den sovjetiske ledelses hemmelige genoprettelse i marts 1949 af „Sovjets Øverste Forsvarsråd“, en institution, der med „sine overordentlige beføjelser“ skulle virke som en slags forsvarsstab, men ifølge statutterne fra Den Øverste Sovjet kun skulle træde sammen forud for eller under en krig. Efterretningstjenesten præciserede meget tydeligt, at oprettelsen af Forsvarsrådet „absolut ikke“ mentes at tyde på krigsønsker fra Sovjetunionens side, men „udelukkende“ at være dikteret af Politbureauets skuffelse over den internationale udvikling, hvor Sovjetunionen helt havde mistet initiativet. Reorganiseringen af forsvarsledelsen i Sovjetunionen sigtede ifølge rapporten mod en styrkelse af forsvaret gennem stærkere koordinering samt oprettelse af et „enhedsforsvar“ uden tidligere tiders skarpe grænser mellem de enkelte grene af forsvaret.⁵⁰

Samtidig pointeredes det, at Tysklandsspørgsmålet havde højeste prioritet inden for den sovjetiske ledelse. „Spørgsmålet om Tysklands skæbne er i øjeblikket et af hovedpunkterne i Sovjetunionens politik“, hed det. Målet sås i en rapport fra juni 1949 at være „at tiltvinge sig medbestemmelsesret i Vesttyskland for økonomisk og ideologisk også at erobre denne del af Tyskland.“ Herredømmet over hele Tyskland skønnedes nødvendigt for at kunne udnytte det samlede Tysklands økonomiske potentiale til genrejsning af de krigshærgede samfund i Østeuropa. Rapportens vurdering var, at Sovjetunionen havde lidt et klart nederlag i Tyskland, og at målet var at generobre initiativet. Sovjetunionens kraft skulle yderligere koncentreres, så udenrigstjenesten kunne anvende et kraftigere sprog. Det vurderedes tillige, at den øjeblikkelige fredsoffensiv havde som mål at svække enigheden mellem vestmagterne og svække de vestlige befolkningers tilslutning til oprustning inden for NATO.⁵¹

Konklusionen på efterretningstjenestens analyser efter ophøret af den første Berlin-krise var, at Sovjetunionen havde lidt et nederlag til Vestmagterne og var tvunget ind i en reorganiseringsfase ikke mindst på det militære om-

⁵⁰ „SSSR's højeste militære ledelse m.v. april 1949“. Med stempel: „24. JUN. 1949“. FE's arkiv.

⁵¹ „Stabsoversigt vedr. aktuelle militærpolitiske spørgsmål pr. 1. juni 1949“. FE's arkiv.

råde. Nye sovjetiske diplomatiske fremstød måtte ventes, når det sovjetiske forsvar var blevet styrket. Det blev understreget – og korrekt som Koreakrigens udbrud snart skulle vise – at et krigsudbrud var mest sandsynligt i Asien, hvor kommunismen var i offensiven. Det fremhævedes samtidig af efterretningstjenesten, at der også var grænser for det sovjetiske herredømme over Østeuropa, og at Titos opsætsighed var et problem af stor betydning, idet den rokkede ved hele rationalet for Sovjetunionens magtposition. Det tolkedes at være en forudsætning for konsolidering af den sovjetiske styrkeposition, at problemet med den jugoslaviske revisionisme blev løst. Sovjetunionen vurderedes derfor ikke at kunne leve med en ideologisk splid inden for sit indflydelsesområde. Samtidig blev den sovjetiske militære adgang til det jugoslavisk-albanske rum set som en forudsætning for heldigt at kunne udkæmpe en eventuel militær konflikt med Vesten.

Koreakrigen 1950-53

Da Forsvarsstaben i februar 1951 fremlagde sin første sammenfatning af det militære billede i nærområdet efter Korea-krigens udbrud skete det uden brug af store ord. Det blev slået fast, at der ikke i perioden var sket ændringer med hensyn til dislocering og sammensætning af de sovjetiske landstridskræfter i Østtyskland. Antallet af divisioner var uændret, men enkelte divisioner var dog blevet forlagt til nye områder. En vis personelforøgelse, bl.a. en stor tilgang af officerer, havde fundet sted med den konsekvens, at de 22 kampdivisioner i Østtyskland skønnedes „omtrent“ at være bragt op på fuld krigsstyrke og alt i alt udgøre ca. 350.000 mand. Man udelukkede dog ikke, at der kunne blive oprettet nye enheder.

Det var dette styrkebillede, der stort set blev opretholdt Koreakrigen ud. Til justeringerne hørte, at man i den næste rapport om den militære udvikling i Østtyskland – fra slutningen af juni 1951 – måtte tage oplysningen om, at styrkerne i Østtyskland var bragt op på fuld krigsstyrke, tilbage. Forsvarsstaben skønnede nu, at de enkelte enheders styrker befandt sig på ca. 75% af krigsstyrken. Der var ikke konstateret opstilling af nye styrker eller tilførsel af rekrutter dette forår. Uden at det blev sagt eksplicit, indikerede disse oplysninger, at den sovjetiske ledelse ikke for nærværende gik med planer om aggression mod vesteuropæiske lande.⁵²

Endnu tydeligere blev dette sagt i en rapport fra december 1951, der uddrog essensen af det sidste halve års udvikling med følgende ord: „Der er på det militære område i Østzonen ikke sket epokegørende ændringer i løbet af

⁵² Stabsorientering 1/51 af februar 1951: „Oversigt over militære forhold i den russiske zone i Tyskland“; Stabsorientering 3/51 af ultimo juni 1951: „Oversigt over militære forhold i den russiske zone i Tyskland“. FE's arkiv.

det sidste halve år, og der er i øjeblikket ikke noget, der tyder på, at russiske krigshandlinger er nær forestående“.⁵³

Efterretningsbilledets udvikling gennem 1952 og første halvdel af 1953 lader sig ikke følge i detaljer, idet der ikke er bevaret egentlige rapporter fra dette tidsrum. Til gengæld eksisterer der en større statusoversigt for sovjetblokken fra februar 1953. I denne pointeres det, at den sovjetiske udenrigspolitik gennem det afvigte år havde været karakteriseret ved gentagne „tyngdepunktforlægninger“, hvor opmærksomheden snart havde været rettet mod europæiske forhold og især Tyskland og snart mod det fjerne Østen. Forskydningerne, der opfattedes som udslag af typisk kommunistisk taktik, måtte tolkes som reaktioner på udviklinger inden for det pågældende område. Man ville være vidne til lignende forskydninger en rum tid frem over. Bag de taktiske forløb blev det endelige mål fastholdt: en verden under „direkte kontrol“ fra Moskva.

Ifølge oversigten havde Sovjetunionen reageret på planerne om oprustning af Vesttyskland ved i maj 1952 at skærpe situationen omkring Berlin og lukke grænsen mellem Øst- og Vesttyskland. Det måtte forventes, at man i 1953 ville benytte sig af „yderst grove midler“ for at forhindre, at Vesttyskland blev genoprustet. Efterretningstjenesten ventede dog ikke direkte sovjetiske aktioner i Vesteuropa og begrundede dette med, at de vestlige lande havde konsolideret sig militært, politisk og økonomisk. Russerne ville derfor blot indkassere nye tilbageslag og prestigetab på denne scene. I Europa ville den kolde krig derfor alene fortsætte på det agitatoriske og politiske plan. Russerne ville bestræbe sig på at uddybe de eksisterende meningsforskelle mellem USA og de andre vestmagter og ville også nedtone propagandaen om faren for en umiddelbar krig mellem Øst og Vest. Det endelige mål var at forhindre, at Vesten blev styrket. Det er ikke uinteressant, at Forsvarsstaben satte de sovjetiske henvendelser til Danmark og Norge om stationering af vestlige fly i de to lande ind i denne overordnede sammenhæng og nedtonede betydningen af henvendelserne. Således betegnedes noterne til Norge og Danmark (i januar 1953) som „rent rutinemæssige aktioner mod vest“.

Til gengæld forventedes det, at Sovjetunionen ville flytte tyngdepunktet „i den mere militært betonedede krig“ til det fjerne Østen. Udnævnelsen af fjernøsteneksperten generalløjtnant Kislenko til chef for Sovjetunionens militære efterretningstjeneste blev anført som indikation herpå. Da Fjernøsten militært og politisk ifølge analysen var det svageste punkt, ville aktioner her ud fra en sovjetisk synsvinkel give god mening. Det vurderedes, at Sovjetunionen uden direkte selv at blive impliceret gennem stedfortrædere kunne udføre aktioner, der i „betydelig grad“ ville svække Vestens forsvar.⁵⁴

⁵³ Stabsorientering 5/51 af december 1951. FE's arkiv.

⁵⁴ Oversigt nr. 1/53 af februar 1953: „Sovjetblokken, politisk, økonomisk og militært ved begyndelsen af 1953“. FE's arkiv.

Efter Stalin. Perioden 1953-57

Tolkningen af motiverne bag den sovjetiske politik blev ikke ændret afgørende som konsekvens af Stalins død i marts 1953. Det vurderedes i den danske militære efterretningstjeneste, at det var en hovedprioritering også for det nye styre i Moskva at få løst Tysklandsproblemet, og at man som tidligere stræbte efter at sikre sig hovedindflydelse over et samlet, neutralt Tyskland. Hovedmålet var at holde vestlig indflydelse ude fra Tyskland og forhindre, at der skete en oprustning af Vesttyskland og en militær tilknytning til Vesten gennem deltagelse i Europahæren. De mildere vinde, der nu blæste fra Moskva i form af forhandlingstilbud, ophævelse af krav om krigsskadeserstatninger m.m., blev fra dansk side tolket i en taktisk sammenhæng som forsøg på at vinde indflydelse hos de ikke oprustningsvenlige tyske socialdemokrater op til valget i Forbundsrepublikken i 1954.⁵⁵

Tolkningen af de forskellige varslingsindikatorer bestyrkede efterretningstjenesten i den opfattelse, at Sovjetunionen ikke i øjeblikket havde aggressive hensigter. I november 1953 konstaterede man, efter at have omtalt de sovjetiske styrkers deltagelse i den østtyske roehøst og den påbegyndte udskiftning af de militære enheder, at „ved Gruppen af Besættelsestropper i Østtyskland (GBT) er der således ingen tegn på nær forestående aggression“. I januar 1954 tolkede man overflytningen af officersfamilier fra Sovjetunionen til Østtyskland som et tegn på, at en væbnet aktion fra øst ikke var nært forestående. Senere blev familiernes tilstedeværelse set som tegn på, at Sovjetunionen ikke „foreløbig“ havde til hensigt at forlade Østtyskland. I maj 1954 tolkedes russernes fortsatte udbygning af faste installationer og anlæg af nye øvelsespladser i Østtyskland som vidnesbyrd om, at man ikke i en overskuelig fremtid skulle regne med de sovjetiske troppers tilbagetrækning.⁵⁶

I sommeren 1955 spores en vis nervøsitet i København. Baggrunden var formentlig frygten for russiske reaktioner, efter at Forbundsrepublikken Tysklands besættelsesstatus var blevet ophævet og republikken optaget i NATO i kraft af Paris-aftalerne i maj 1955. Der blev iagttaget en omfattende sovjetisk sømilitær aktivitet i den sydlige og vestlige Østersø i det første halvår, jf. også ovenfor under omtalen af den sovjetiske kapabilitet. Og i juli fandt man det „bemærkelsesværdigt“, at de østtyske jernbaners kullagre efter tilførsler af polske kul nu var oppe på „ca. 10 dages forbrug“, idet lagrene ikke siden 1951 havde været over 10 dages normalforbrug. Var russerne med andre ord i færd med at skabe det energi- og transportmæssige grundlag for et overraskelsesangreb?

Denne eventualitet blev dog snart afkræftet, idet de østtyske kullagre snart igen faldt til nogle få dages forbrug og dermed ifølge den rådende opfattelse umuliggjorde offensive operationer. Vurderingen ved årsskiftet 1955/56 var

⁵⁵ Månedsoversigter juli og august 1953. FE's arkiv.

⁵⁶ Månedsoversigt november 1953, januar og maj 1954. FE's arkiv.

som tidligere, at der ikke ville ske aggression i Europa, men at en intern konsolidering i Sovjetunionen fra maj 1955 efter Malenkovs udrensning (i februar 1955) samt en vis svækkelse af Vesten som følge af parlamentsvalg og lederskifter hos de vestlige stormagter ville give spillerum for en russisk offensiv i Sydøstasien og Mellemøsten.⁵⁷

De dramatiske begivenheder i Polen og Ungarn i 1956 som følge af Khrusjtjovs afstaliniseringspolitik og sovjetledernes efterfølgende vanskeligheder med at finde fælles fodslag prægede billedet i årsoversigten for 1956. Man måtte dog overraskende hurtigt erkende, at Sovjetunionens prestigetab og svækkelsen af den kommunistiske bevægelse som følge af interventionen i Ungarn var af forbigående karakter. Derfor hæftede man sig snarere ved den voksende antivistlige kurs, der sporedes i den sovjetiske udenrigspolitik i slutningen af 1956. Vurderingen var, at „charmeoffensiven“ efter Stalins død var blevet afløst af en aggressiv antivistlig linje, og man stillede spørgsmålet, om der var tale om psykologisk forberedelse til et større opgør med Vesten, eller om den sovjetiske ledelse søgte at maskere egne politiske og økonomiske problemer ved at skabe en slags krigspsykose i den sovjetiske befolkning.⁵⁸

Hvad den sovjetiske politik i Tysklandsspørgsmålet angik, var det i 1957 tolkningen, at Sovjetunionen ikke var interesseret i en genforening og efter begivenhederne i 1956 primært tænkte i konsolideringsbaner. Man ønskede „status quo på ubestemt tid“ i Tyskland, ikke mindst fordi begivenhederne havde demonstreret Østzonens værdi som et bolværk mod Vesten. Sovjetunionen var derfor nødt til at opretholde Ulbricht-regimet til trods for den østtyske befolknings modstand, og man forudså – med rette som den følgende udvikling skulle vise – bestræbelser på en yderligere konsolidering af det østtyske regime politisk og økonomisk.⁵⁹

De storpolitiske kriser: Berlin og Cuba

Efterretningstjenesten lagde i sin tolkning af Sovjetunionens udenrigspolitiske målsætninger under konsolideringen af Khrusjtjov-regimet i årene 1958-59 vægt på det afspændingspolitiske aspekt af den sovjetiske udenrigspolitik, der ligesom indenrigspolitikken blev fulgt i alle faser. Det var den generelle tolkning, at Khrusjtjov prioriterede sine indenrigspolitiske mål højt, og at hans „sameksistenspolitik“ i forhold til Vesten var et alvorligt ment forsøg på – under pres fra såvel hjemlige som eksterne kræfter (Mao) – at bevæge sig bort fra militære løsninger som middel i den internationale kappestrid, samtidig med at der i øvrigt skulle konkurreres med Vesten politisk, økonomisk og ideologisk såvel i Europa som i Mellemøsten og den tredje verden.

⁵⁷ Årsoversigt 1955. FE's arkiv.

⁵⁸ Årsoversigt 1956. FE's arkiv.

⁵⁹ Månedsoversigt september 1957. FE's arkiv.

Bevarelse af status quo i Østeuropa, deling af Tyskland på ubestemt tid og svækkelse af NATO gennem fredsinitiativer og anden påvirkning af opinionen sås af efterretningstjenesten fortsat som sovjetiske hovedmål i Europa. I det globale perspektiv blev Khrusjtjovs bestræbelser tolket som forsøget på at kombinere en militær defensiv med en økonomisk offensiv.⁶⁰ Det forventedes derfor også i april 1960, at den sovjetiske leder til trods for sin trussel om at gennemføre en separatfred med Østtyskland ikke havde ønske om „at ødelægge det formelt set fredelige klima mellem Moskva og de vestlige hovedstæder“, som det udtryktes.⁶¹

For de danske efterretningsfolk var der ud fra disse års militære billede at dømme ikke noget, der indicerede, at Sovjetunionen planlagde en storkrig. Årene 1958 og 1959 fremtræder i rapporterne som normalår uden opsigtsvækkende tildragelser på det militære område i nærområdet, det være sig i Østersøen, i Polen og Østtyskland. Der konstateres intet unormalt øvelsesbillede eller mistænkelige troppeforskydninger. De under kapabiliteter ovenfor omtalte reduktioner på hær- og flyområdet i Sovjetunionen i denne periode bidrog formentlig også til skabelsen af indtrykket af, at den militære faktor var tiltænkt en anden og mere begrænset rolle.

Den skærpede sovjetiske holdning over for Vesten efter afsløringen i begyndelsen af maj 1960 af de amerikanske U 2-efterretningsflyvninger over Sovjetunionen og det efterfølgende sammenbrud af topmødet i Paris i 1960 blev af efterretningstjenesten tolket – i nogen overensstemmelse med tolkningen af begivenhederne i dag – som „vellykkede“ sovjetiske manøvrer, der skulle sikre Khrusjtjovs magtposition mod mulige angreb fra den hjemlige stalinistiske opposition og fra den ydre opposition i Kina. Den voksende internationale spænding efter forhandlingssammenbruddet nødvendiggjorde dog en vis revision af billedet af den sovjetiske politik, der i sommeren 1960 blev defineret som „den reformerede afspændingspolitik“, idet det samtidig blev bemærket, at den sovjetiske politikks aggressive ydre form „ikke [har] afsløret tegn på krigerisk forberedelse“.⁶²

Fra slutningen af august 1960 steg den internationale spænding imidlertid endnu en tak, idet Sovjetunionen indførte strammere kontrol omkring adgangen til Vestberlin. Forholdsreglerne, der af tjenesten betegnedes som „et ualmindeligt skarpt og aggressivt fremstød fra Østblokkens side på alle fronter“ gjorde det selvsagt vanskeligt at opretholde tolkningen af den sovjetiske politik som en egentlig afspændingspolitik. På den anden side stod det klart i København, at der heller ikke var tale om krigspolitik, idet det sømilitære billede i nærområdet var helt normalt. Mere uklart uden egentlig at være alarmerende var det landmilitære billede.

⁶⁰ Således f.eks. i Kvartalsoversigt 1/61, s. 23. FE's arkiv.

⁶¹ Kvartalsoversigt 1/60. FE's arkiv.

⁶² Kvartalsoversigt 2/60. FE's arkiv.

Der viste sig således ikke for GSST's vedkommende nogen effekt af den i januar 1960 besluttede reduktion af de sovjetiske hærstyrker på 1,2 millioner mand, men det var næppe heller ventet under en international krise. Det vurderedes dog, at der i sommermånederne 1960 i selve Sovjetunionen var gennemført reduktioner på mellem 250.000 og 400.000 mand. Reduktionerne blev indstillet i efteråret 1960. I anden halvdel af september og de første dage af oktober 1960 indførtes til gengæld højere beredskab ved de sovjetiske styrker i Østtyskland, Polen, Baltikum, Vestlige Sovjetunionen samt Ungarn. Khrusjtjov anførte som årsag til denne militære foranstaltning de vestlige troppebevægelser under NATO-manøvrerne i perioden 20. september-4. oktober 1960. Det østlige øvelsesbillede afveg også fra det tidligere, idet efterårsmanøvrerne i Østtyskland først kom i gang med en måneds forsinkelse og gennemførtes i mere begrænset omfang end tidligere. Fra efterretningstjenestens side antydede man som en forklaringsmulighed, at der var ved at ske en ændring i det østlige øvelsesbillede, idet man under indtryk af en mulig atomkrigs vilkår bevægede sig bort fra tidligere tiders massive troppemanøvrer, der i stedet blev erstattet af stabs- og kommandoøvelser. Denne tolkning skulle til dels blive bekræftet af det følgende års udvikling.

Ved årets udgang tegnede det storpolitiske billede sig igen mere roligt, og man kunne i efterretningstjenesten finde tid til overvejelser over „svingningerne“ i den sovjetiske udenrigspolitik. Man fandt dem ud over Khrusjtjovs „forsigtighed“ betinget af hensynet til vigtige faktorer som den sovjetiske intelligentsia og dens modstand mod tanken om en kernevåbenkrig, forholdet til Kina og folkedemokratierne samt rivaliseringen med Vesten. Uagtet årets storpolitiske bølgegang så man ikke i situationen tegn på aktive krigsforberedelser fra Sovjetunionens side. I en kommentar til den i øvrigt opsigtsvækkende sovjetiske overgang til en på missiler baseret flåde, jf. afsnittet om kapaciteter, hedder det, at denne foretages „i forholdsvis moderat tempo“, hvilket ifølge tjenesten ikke tydede på, at Sovjetunionen i „nær fremtid har planer om en angrebskrig mod Vesten“.⁶³

I det tidlige forår 1961 fremhævede efterretningstjenesten, at Sovjetunionens politik siden årsskiftet igen havde fulgt afspændingslinjen og man vovede at spå en temmelig rolig udvikling af de internationale relationer i den kommende periode og tilmed en udvikling, der på sigt kunne løse Berlin-problemet. I slutningen af april 1961 var det vurderingen, at „I almindelighed kan det siges, at Østblokken på nuværende tidspunkt ønsker at undgå en verdenskonflikt“. I nogle mere principielle overvejelser over den sovjetiske politik fra samme tidspunkt var det som tidligere hovedkonklusionen, at Khrusjtjov-styret havde afskrevet en krig med Vesten som en farbar vej, fordi den ville udvikle sig til en atomkrig, der også – i stik modsætning til den

⁶³ Kvartalsoversigt 3/60 og kvartalsoversigt 4/60. FE's arkiv.

maoistiske opfattelse af en atomkrigs konsekvenser – ville indebære de socialistiske staters undergang.

Efterretningstjenestens vurdering blev søgt underbygget gennem henvisning til en række artikler fra den nyeste sovjetiske tidsskriftslitteratur, i hvilke det fremhævedes, at de socialistiske lande kunne nå deres mål uden krig, idet det kapitalistiske system på grund af „sin indre råddenskab“ og på grund af „koloni-revolutionen“ i forvejen var dømt til undergang. Sovjetunionens mangesidede støtte til en række lande i den tredje verden – af efterretningstjenesten undertiden betegnet „den økonomiske krig“ eller den „økonomiske infiltration“- ses som et konkret udslag af denne strategi, der opfattedes som Sovjetunionens bærende strategi i kampen om international indflydelse.⁶⁴

De omfattende militære og politimæssige forholdsregler, der iværksattes i Østtyskland i forbindelse med Berlin-murens rejsning natten mellem den 12. og 13. august 1961 – de mest omfattende militære bevægelser i Østblokken siden nedkæmpelsen af opstanden i Ungarn i 1956 – blev af efterretningstjenesten tolket som defensive foranstaltninger. De skulle styrke den interne sikkerhed ved at sikre grænselukningen og afskære flugtvejene gennem Berlin og bidrage til at forhindre en gentagelse af opstanden fra 1953. Tjenesten så – i delvis tilslutning til den sovjetiske statsleders udtalelser – udviklingen som en nødsituation, som den sovjetiske statsledelse havde måttet handle i, hvis ikke Østblokken skulle falde sammen som konsekvens af udvandringen fra Østtyskland og den „revolutionære stemning“, der efterhånden havde udviklet sig i dette land.

Samtidig med at man i København påpegede den præcision, hvormed aktionen i Berlin var blevet gennemført, lagde man vægt på, at Sovjetunionen havde overholdt formalia på det juridiske plan, og at indgrebet alene var gået ud over østtyske borgere. Man betonedede, at der ikke var indført forhøjet beredskab eller lignende ved GSST, ligeså lidt som det var blevet indført ved de andre østblokhære, bortset fra to østtyske divisioner, der var blevet indsat som hjælp for de østtyske sikkerhedsstyrker.⁶⁵

Disse i den aktuelle krisesituation beroligende konstateringer blev dog snart overskygget af mere foruroligende meddelelser fra efterretningstjenesten. I løbet af august måned blev det nemlig fastslået, at Sovjetunionen og de øvrige østblokklande foretog en forøgelse af deres stående styrker. Sovjetunionen, der allerede 8. juli med uventet åbenhed havde meddelt, at det militære budget ville stige med 30%, indkaldte fra samme måned reservister af årgangene 1936, 1937 og 1938 på ubestemt tid. Efterretningstjenesten vurderede dog samtidig, at der kun var tale om en *delvis* indkaldelse, og skønnede med udgangspunkt i den forøgelse af forsvarsbudgettet, som ministerpræsident Khrusjtjov havde bebudet i sin tale 8. juli 1961, at der kunne opstil-

⁶⁴ Kvartalsoversigt 1/61. FE's arkiv.

⁶⁵ Ugeoversigt 33/61 af 17. august 1961. FE's arkiv.

les ekstra 15 til 20 sovjetiske divisioner for det øgede budget. Hertil kom, at Sovjetunionen den 29. august ligeledes meddelte, at man udsatte hjemsendelsen af soldater, der stod til hjemsendelse i år, indtil en fredstraktat var afsluttet om Tyskland.

De øvrige Warszawapagtlande fulgte snart trop. Efter et møde i begyndelsen af august i Warszawapagts militære ledelse stod det klart, at en række samtidige militære forholdsregler blev truffet i satellitstaterne. De bestod i første række i udsættelse af forestående hjemsendelser, fremskyndelse af rekrutindkaldelser samt indkaldelse af reservister. Gennem disse foranstaltninger øgedes antallet af indsætningsklare divisioner i øst, men foranstaltningerne skulle naturligvis også ses på baggrund af, at man nyligt havde gennemført ganske omfattende reduktioner. Efterretningstjenesten oplyste, at for Polens vedkommende tilsigtede disse „sikkerhedsforanstaltninger“, som man betegnede dem, at bringe seks divisioner op på 90% krigsstyrke og øvrige divisioner op på 80% krigsstyrke. Efterretningstjenesten ville ikke betegne disse foranstaltninger som „normale“, men slog koldt vand i blodet ved at understrege, at der ikke var tale om mobilisering i de pågældende lande.⁶⁶

Efterretningstjenesten vurderede, at DDR's stående styrker blev bragt op på 100.000 mand, Polens på 280.000 og Tjekkoslovaekiets på over 150.000. Ville det næste blive egentlige mobiliseringer af de østlige hære? Tjenesten fandt det i alle tilfælde påkrævet også at tilvejebringe en oversigt over østlandenes mobiliseringsstyrker.

Det var med den foretagne styrkelse af østlandenes hære indlysende, at man befandt sig i en af de mest spændte og uafklarede internationale situationer siden Koreakrigen. Situationen fulgtes da også af de vestlige efterretningstjenester med største opmærksomhed. For den danske militære efterretningstjeneste stod det dog også klart, at en række forhold indikerede, at der primært var tale om en af Sovjetunionen og Østtyskland iscenesat politisk krise, og at den militære indsats fra østside til trods for en vis styrkeopbygning var af så relativt begrænset og kontrolleret karakter, at man ret klart signalerede, at der ikke blev foretaget en opbygning, der skulle tolkes som starten på en aggression. Dette afslørede navnlig de østlige flådeaktiviteter.

Her kunne man ganske vist registrere en øget overvågning og øget patruljevirkosomhed i den vestlige Østersø i takt med Berlin-krisens udvikling, men det var også den væsentligste afvigelse fra normalbilledet. Der konstateredes intet højere beredskab og „ingen usædvanlig øvelsesvirkosomhed“ ved østflåderne. I dagene 29. september til 1. oktober 1961 observeredes „en mindre fællesøvelse“, der strakte sig fra området vest for Bornholm til Warnemünde, men en sådan øvelse hørte med til normalbilledet. Efterretningstjenestens konklusion i organisationens halvårsoversigt, der blev udsendt ultimo oktober 1961, var på den baggrund entydig, idet det hed: „Der er således intet i det mari-

⁶⁶ Ugeoversigter 35/61 og 36/61 af henholdsvis 31. august og 7. september 1961. FE's arkiv.

time billede, der tyder på, at Sovjetunionen i nær fremtid har planer om en angrebskrig mod NATO“. ⁶⁷

Det landmilitære billede var imidlertid fortsat vanskeligt at tyde. Tjenesten registrerede formentlig gennem signalopklaring, at hele GSST „aktiveredes“ den 5. september, uden at det var muligt at afgøre, hvad dette egentlig indebar. Man hældede i den efterfølgende periode til den tolkning, at de østlige aktiviteter omfattede „relativt begrænsede manøvrer“, og ikke samlede manøvrer med inddragelse af hele GSST. Sådanne ville ifølge efterretningstjenesten heller ikke være hensigtsmæssige i den nuværende situation på grund af den svækkelse af beredskabet, som så omfattende øvelser antoges at medføre.

Senere i september indløb imidlertid rapporter om tilstedeværelse af nye sovjetiske enheder i Polen, hvad der naturligvis rejste spørgsmålet, om en større forlægning af sovjetiske styrker mod vest var i gang. Efterretningstjenesten turde ikke indlade sig på en vurdering af, om disse styrker skulle forstærke det sovjetiske troppeelement i Polen, eller om de var tænkt som en forstærkning af GSST. Desuden observeredes for første gang sovjetiske styrker i Tjekkoslavakiet. Tolkningen var fra vestlig side, at disse styrker skulle indgå i en Warszawapagt-øvelse. ⁶⁸ Endelig konstateredes i oktober, at GSST var blevet forstærket med skønsmæssigt 4-6 kampvognsregimenter, der var tilført „muligvis som følge af den politiske situation“. Det samlede styrketal ved GSST formodedes nu efter rekruttilførslerne i efterårsmånederne at være kommet op på mere end 400.000 mand. ⁶⁹ Den samlede tolkning af det brogede militære billede var fortsat, at der var tale om foranstaltninger, der bundede i en Warszawapagt-befaling, der ikke vurderedes at være en mobiliseringsordre.

I oktober præges rapporteringen fra efterretningstjenestens side af nogen undren over de militære bevægelser, som man ikke uden videre kunne finde en forklaring på i København. Ifølge ugerapporten af 12. oktober fandt der en „opmarch“ sted i Østeuropa og havde gjort det i 13 dage. ⁷⁰ En så lang opmarchperiode (underforstået til en øvelse) måtte ifølge de danske efterretningsfolk betragtes som unormal. Man fandt det dog navnlig interessant, at der 5.-6. oktober var kommet en polsk stabsenhed på 500 mand og 100 køretøjer til Schwerin-Wismar-området i det nordlige Østtyskland. Enheden deltog den 7. oktober i en stabsøvelse sammen med østtyske og russiske enheder.

I København fandt man det „bemærkelsesværdigt“, at polske enheder under en manøvre skulle optræde i den nordvestlige del af Østtyskland. Efterretningstjenesten drog dog ikke i første omgang nogen konklusioner af

⁶⁷ Ugeoversigt 40/61; Halvårsoversigt 2/61. FE's arkiv.

⁶⁸ Ugeoversigt 38/61 af 21. september 1961. FE's arkiv.

⁶⁹ Halvårsoversigt 2/61 af ultimo oktober 1961. FE's arkiv.

⁷⁰ Ugeoversigt 41/61 af 12. oktober 1961. FE's arkiv.

forholdet. Polakkernes tilstedeværelse i området øst og sydøst for Lübeck kunne unægteligt tolkes som en indikation på, at polakkerne var forudset til at varetager opgaver på det frontafsnit, der var nærmest Danmark. Der fandt således flytning af stabe og enheder sted inden for Warszawapagten, men i et øvelsesmønster som man stadig havde svært ved at overskue.

I slutningen af oktober fremlagde efterretningstjenesten efter en ny kortvarig genoplussen af de østlige øvelsesaktiviteter omkring 20. oktober og efter fremkomsten af nye efterretningsoplysninger et klarere billede. Tilstedeværelse af nye sovjetiske enheder i Polen var blevet bekræftet; der forelå meddelelse om, at otte nye divisioner var konstateret. Det stod også klart, at der havde været tale om et ganske omfattende polsk engagement i Warszawapagt-øvelserne, idet højtstående polske officerer var blevet iagttaget i Potsdam. Ligeledes havde tre polske divisioner haft dele af deres enheder i Østtyskland; af disse var 6. Luftbårne Division fra Kraków blevet konstateret i Schwerin-området. Dette førte til følgende sammenfattende konklusion: „Det kan ikke udelukkes, at øvelsen har haft til formål at rekognoscere for aktuelle operative planer; i den forbindelse synes tilstedeværelsen af 6 LBDIV i Schwerin-området at være bemærkelsesværdig“. ⁷¹

Det blev som ofte i disse efterretningsrapporter ikke nøjere udviklet, hvori det bemærkelsesværdige bestod, men det var helt klart et tankevækkende forhold, at den tidligere så miskrediterede militærmagt Polen få år efter 1956 syntes dybt integreret i løsningen af opgaver uden for Polens grænser og tæt ved den nordlige zonegrænse. Det måtte også kalde på eftertanken, at en så offensiv enhed som en luftbåren division indgik i den operative planlægning. Her måtte en dansker straks tænke på luftlandsætninger på de danske øer, selv om andre opgaver måske var mere nærliggende (angreb mod Hamburg-området eller Kielerkanalen f.eks.). Den typiske danske vurdering af Polen havde jo indtil nu, som vi har set, været, at Polen næppe kunne formås til at kæmpe uden for landets grænser. Nu syntes Warszawapagten at være en fungerende realitet, omend der stadig kunne knyttes mange spørgsmålstejn til omfanget af den militære integration i øst. Trusselsbilledet mod Danmark syntes under alle omstændigheder under ændring, men uden at et nyt billede var faldet på plads.

I november måned fandt man fortsat, at billedet af aktiviteterne ved GSST i Østtyskland ikke var normalt, idet efterårsøvelserne endnu ikke var blevet afviklet, samtidig med at uddannelse på lavt trin foregik. Først i løbet af december 1961 indtræder en større klarhed i vurderingen af aktiviteterne i øst, idet det konstateres, at tilbageholdte mandskaber og genindkaldte reservister nu hjemsendes i Polen, Tjekkoslaviet, Ungarn og Rumænien; i de to sidste lande var hjemsendelserne begyndt allerede i november. Først i januar 1962 synes man fra dansk side helt beroliget, idet det nu kan konstateres, at de ny-

⁷¹ FE. Ugeoversigt 44/61 af 2. november 196.

ligt tilførte sovjetiske divisioner i Polen var på vej tilbage med undtagelse af én division. I samme måned indledtes derpå den forsinkede udskiftning af styrkerne ved GSST. Hjemsendelsen af styrkerne, der som tidligere nævnt indebar en mærkbar svækkelse af beredskabet i den tid, den pågik, blev først afsluttet i marts 1962.⁷²

Efter årsskiftet 1961/62 skærpede Sovjetunionen igen tonen over for Vesten og slog ifølge efterretningstjenesten ind på en kurs, hvor man vekslede mellem angreb og tilnærmelser. Man registrerede, at Sovjetunionen i begyndelsen af februar 1962 indledte en ny – dog forholdsvis moderat – runde med nålestikspolitik omkring Berlin. I midten af marts er det tjenestens tolkning, at Sovjetunionen for tiden forberedte en udgangsposition, hvorfra man kunne iværksætte en „akut skærpelse af situationen omkring Berlin“.⁷³ I maj skærpedes tonen på ny med en Pravda-artikel den 5. maj 1962 som startskud. Nervekrigen rejste selvfølgelig spørgsmålet om den sovjetiske ledelses intentioner med det hele. Forberedte Sovjetunionen sig på at gøre alvor af sine trusler og overlade kontrollen med adgangsvejene til DDR, hvad der ventedes straks at føre til et væbnet sammenstød med USA, Storbritannien og Frankrig. Eller var der som set i tidligere situationer tale om bluff, altså et rent politisk spil, der skulle få den part med de svageste nerver til at bøje af?

Den voksende internationale spænding modsvarede imidlertid ikke – i modsætning til året før – hverken af en så markant militær styrkeopbygning fra Warszawapagtlandenes side eller en så unormal øvelsesaktivitet, at det førte til uro i København. Dette fremgik også af efterretningsrapporterne. Fra begyndelsen af maj 1962 indførte efterretningstjenesten den praksis – der var fast inventar i den britiske efterretningstjenestes rapporteringssystem – i det indledende oversigtsafsnit af de udsendte ugeoversigter at indføre en kommentar, der i sin første version lød: „Der er i øvrigt intet konstateret, der tyder på forberedelser til en sovjetisk aggression mod vest i de kommende måneder“. Med noget varierende sprogbrug blev denne meddelelse gentaget uge efter uge gennem sommeren og sensommeren 1962. I slutningen af september 1962, dvs. få uger før Cuba-krisens udbrud, hørte den op.

Efterretningstjenesten kunne således berolige danske militære og civile myndigheder med, at der ikke blev foretaget egentlige offensive militære forberedelser af relevans for Danmark uagtet det høje internationale spændingsniveau, dvs. ingen mobiliseringstiltag, massiv styrkelse af de sovjetiske divisioner i Østtyskland eller flytning af dem til angrebspositioner tæt ved zonegrænsen, koncentration af orlogsfartøjer i Østersøen eller lignende. Gennem denne besked havde danske militære og politiske myndigheder fået den vurdering af det militære billede i øst, der gjorde det muligt for dem at tilpasse

⁷² FE. Ugeoversigter 51/61, 2/62 og 4/62 af henholdsvis 21. december 1961, 11. og 25. januar 1962.

⁷³ FE. Ugeoversigt 11/62 af 15. marts 1962.

det danske civile og militære beredskab til en tilsyneladende meget spændt international situation.

Sommeren 1962 blev kendetegnet ved et ikke specielt afvigende Warszawapagt-øvelsesbillede, der omfattede en større stabsøvelse på land i juli efterfulgt af en større sovjetisk flådeøvelse i Nordatlanten, der blev afsluttet den 12./13. juli. De deltagende enheder kom primært fra Nordflåden. Øvelsen blev af tjenesten kategoriseret som „defensiv“ og som sigtende mod at forhindre amerikanske hangarskibsgrupper i at passere mellem Island og Færøerne. I begyndelsen af august konstaterede efterretningstjenesten beredskabsforanstaltninger i Østtyskland. De bestod i forøget beredskab samt inddragelse af orlov ved NVA, ved det østtyske politi og ved grænsestyrkerne. I en situationsmelding af 10. august rapporteredes også om beredskabsforanstaltninger ved to sovjetiske divisioner i Berlin-området. Den danske tolkning var, at østtyskerne og russerne i lighed med tidligere praksis ville komme mulig uro i forbindelse med årsdagen for indførelsen af Berlin-muren i forkøbet. Man udelukkede dog heller ikke, at foranstaltningerne kunne stå i forbindelse med den spændte internationale situation.

Det sømilitære billede i Østersøen var imidlertid helt igennem normalt. Den af russerne i august 1961 indførte patruljetjeneste i linjen Rügen-Skåne synes fra foråret 1962 kun at være gennemført lejlighedsvis, og i en rapport fra slutningen af august 1962 hed det, at den sovjetiske patruljering af strækningen gradvis er blevet inddraget. Tilbage blev alene den østtyske patruljering fra det sydlige Langelandsbælt til Falsterbo.⁷⁴

Først i slutningen af september intensiveredes de militære aktiviteter i øst, uden at de dog på noget tidspunkt resulterede i alarmerende vurderinger i København. Fra 20. til 27. september afvikledes en større Warszawapagt-stabsøvelse i Tjekkoslaviet. Den blev efterfølgende forlagt til den nordvestlige del af Polen og den nordlige del af DDR. Det vurderedes, at øvelsesbilledet mindede om det fra efteråret 1961. Det mest interessante var uden tvivl, at øvelsen også omfattede en større sammendragning af sovjetiske, polske og østtyske orlogsfartøjer til Świnoujście. Efterretningstjenesten fandt det „bemærkelsesværdigt“, at der var sammendraget så mange landgangsfartøjer, som tilfældet var – i alt 23, men undrede sig især over, at de mange enheder ikke kom ud at sejle.

Da Cuba-krisen brød ud den 23. oktober registrerede man i København, at samtlige Warszawapagt-hærstyrker var sat i øget beredskab som svar på det øgede beredskab ved de amerikanske styrker. På flådeområdet registrerede man desuden et forhøjet beredskab i dagene 23.-26. oktober og øget aktivitet af krydsere, jagere og fregatter i området mellem Liepaja og Baltijsk. Den 26. oktober var enhederne imidlertid tilbage i deres basisområde. Men man påpegede også, at der ikke var konstateret særlige aktiviteter ved de sovjetiske

⁷⁴ FE. Ugeoversigter 16/62 og 33/63 af henholdsvis 26. april og 23. august 1962.

styrker i Østtyskland og Polen. Det militære billede var altså stort set normalt i Østeuropa. Vurderingen var derfor allerede fra den 25. oktober, at „En forlægning af krisens tyngdepunkt fra det karibiske område synes således ikke umiddelbart forestående“. ⁷⁵

Det tydeligste udslag af Cuba-krisen i det nordiske område blev den øgede patrulje- og overvågningsaktivitet, de østlige flåder udfoldede i den følgende tid. Fra sovjetisk side udelukkede man tydeligt nok ikke den mulighed, at de vestlige magter ville forsøge en styrkedemonstration i Østersøen under de endnu ikke afsluttede forhandlinger om russernes militære tilstedeværelse på Cuba. Den 30. oktober blev den sovjetiske patruljering i linjen Skåne-Rügen genoptaget; samtidig startede en løbende omsejling af Sjælland, der blev foretaget på skift af sovjetiske, polske og østtyske enheder. Disse aktiviteter, der afspejlede østlig uro og fra dansk side opfattedes som efterretningsmæssige og defensive foranstaltninger, ophørte først den 22. november.

Cuba-krisen fik således et vist efterspil i Østersøområdet, der ikke er gledet ind i det almindelige billede af tildragelserne. På dette tidspunkt var de fleste beredskabsforanstaltninger ved Warszawapagt-landenes hærstyrker dog ophævet, ser vi bort fra de østtyske styrker, der opretholdt et forstærket beredskab til den 22. november. På dette tidspunkt viste øvelsesaktiviteten i øst og gennemførelsen af udskiftningen af personellet ved GSST efter helt traditionelt mønster også, at alt var ved det gamle. Efterretningsstjenesten vovede med baggrund i dette normalbillede og den afdæmpede sovjetiske retorik at udtale, at „Konturerne af en mere generel afspændingsperiode anes“. ⁷⁶ En potentielt skæbnesvanger krise, der dog hele tiden havde haft sit brændpunkt uden for Europa, var overstået og luften syntes rensset.

Datidige danske vurderinger af, hvordan Danmark eventuelt ville blive berørt af en storkrig

Som antydning under gennemgangen af NATO's scenarier for en krig mellem Øst og Vest synes der at have eksisteret divergerende forestillinger om, hvorledes en krig mellem Øst og Vest kunne berøre Danmark. Dette var ganske naturligt, hvis man tager i betragtning, at der generelt i Vesten herskede udbredt usikkerhed med hensyn til, hvorledes en sådan krig ville forløbe. Ville krigen blive kort eller lang, konventionel eller nuklear? Både NATO og Warszawapagten opererede i sin planlægning, som vi har set, med omfattende militære operationer i hele det vesteuropæiske rum, men disse overvejelser byggede på en særlig afskrækkelses- og planlægningslogik, og i realiteten blev det i stigende grad vanskeligt at forestille sig, at omfattende militære opera-

⁷⁵ FE. Ugeoversigter 42/62 og 43/62 af henholdsvis 25. oktober og 1. november 1962.

⁷⁶ FE. Ugeoversigter 46/61 og 47/61 af henholdsvis 22. november og 29. november 1962.

tioner ville kunne gennemføres i et geografisk rum, der var blevet ødelagt og forurennet som følge af en eller anden form for kernevåbenindsættelse.

Hertil kom – som vi også har set – en stadig usikkerhed med hensyn til, *hvornår* i en konflikt Danmark ville blive angrebet. Hvis russerne forudsattes at starte krigen alene med de 22 divisioner, de havde i Østtyskland, kunne de i en krigs første fase næppe afse styrker til at gå op i Jylland. Fra slutningen af 1959'erne vurderede den danske efterretningstjeneste, som vi har set i afsnittet om kapabiliteter, at de russiske styrker i Østtyskland ikke uden forstærkninger kunne bryde gennem de vestlige forsvarsstyrker. De var altså tvunget til at fremføre et betragteligt antal divisioner til Østtyskland. Men dette implicerede et helt andet scenarie og rummede mulighed for vestlig mobilisering. Til gengæld kunne man ikke udelukke muligheden af, at russerne prioriterede strædepassagen så højt, at de ville satse på et angreb på Sjælland gennem en landgangs- og luftlandeoperation allerede på en krigs første dag – således som NATO forestillede sig i det forkastede øvelsesoplæg fra 1953, jf. ovenfor.

På den baggrund er det forståeligt, at danske myndigheder udtalte sig forsigtigt i spørgsmålet. I forbindelse med overvejelserne om forsvarets fremtidige ordning skitserede Generalkommandoen i februar 1948, hvorledes den forestillede sig et angreb på landet. Dette ville efter Generalkommandoens opfattelse „sandsynligvis forme sig som en kombineret aktion, omfattende angreb over grænsen, landsætning(er) fra søen og landsætning af luftbårne tropper“. På grund af de moderne landgangsfartøjer kunne landgang nu foretages på flere danske kyster end tidligere, men navnlig hæftede man sig dog ved landsætning fra luften „som et helt nyt problem“. Man ventede ikke luftlandsætningsoperationer i større omfang, dvs. omfattende en eller flere divisioner, idet en angribende fjende forventedes at måtte økonomisere med disse kostbare elitetropper, men man var meget opmærksom på truslen fra faldskærmsstyrker i størrelsen fra kompagni til regiment til erobring og fastholde af flyvepladser, havne og større broer umiddelbart før eller samtidig med hovedstyrkernes angreb.

Hertil skulle tages i betragtning, at mindre styrker kunne indsættes mod nøglepunkter (samfærdselsmidler, fabrikker, kraftværker osv. for at skabe panik og vanskeliggøre forsvarsevnen forud for eller samtidig med de egentlige angrebshandlinger. Konklusionen var, at praktisk taget intet sted i landet kunne vide sig sikker mod krigshandlinger under en eller anden form, og at der ud over den regulære felthær (og hjemmevernet) derfor burde oprettes lokalforsvarsstyrker.⁷⁷

Som konsekvens af de sovjetiske atomtrusler og den tilspidsede situation omkring Berlin udsendte Statsministeriet i januar 1962 pjecen „Hvis krigen

⁷⁷ 1. Betænkning afgivet af kommissionen til undersøgelse og overvejelse af forsvarets fremtidige ordning til regering og rigsdag, 1950, s. 106-09.

Forside og bagside af pjecen „Hvis krigen kommer“, udsendt af Statsministeriet i 1962.

kommer“ (33 s.), der må karakteriseres som sober oplysning om et alvorligt emne. Pjecen skulle advare befolkningen om de risici, den kunne blive udsat for i forbindelse med en krig, der kunne være en atomkrig, men tillige orientere om de statslige foranstaltninger og hvad den enkelte borger selv kunne gøre i situationen.

Som redegjort ovenfor, gik man i Danmark og NATO-kredse ud fra, at der i forbindelse med et angreb fra øst ikke ville blive anvendt atomvåben mod Danmark, men dette var jo kun en gisning eller ønsketænkning. Pjecen holdt fornuftigt nok en række muligheder åbne i forbindelse med et krigsudbrud, idet den udtalte: „Enhver krig vil blive ført med de våben, angriberen anser for formålstjenlige. Anvendelsen af de frygteligste våben er tænkelig, men tilbageholdenhed er i høj grad mulig“.⁷⁸ Man udelukkede derfor heller ikke den mulighed, at Danmark kunne blive berørt af radioaktivt nedfald fra kernevåben, der var indsat uden for landets grænser.

Sammenfatning

Ville Sovjetunionen angribe, var det spørgsmål de vestlige befolkninger og deres efterretningstjenester til stadighed stillede i perioden frem til 1963.

⁷⁸ Statsministeriet, *Hvis krigen kommer*, 1962, s. 4.

Medens befolkningernes opfattelse i høj grad blev præget af mediernes billede, brugte efterretningstjenesterne enorme ressourcer på at etablere indhentningssystemer, der kunne varsle om et forstående angreb og levere oplysninger om de militære kapabiliteter. Som et sideprodukt af efterretningsanalyserne udarbejdedes i NATO på worst case-basis en årlig trusselvurdering, der blev lagt til grund for forsvarsplanlægningen i de enkelte NATO-lande. Hovedparten af de vestlige efterretningstjenester anså ikke et sovjetisk angreb for sandsynligt i perioden, om end der eksisterede en vis usikkerhed på grund af egen svaghed i begyndelsen af Koreakrigen. I 1952 udtalte de britiske militære chefer, at Sovjetunionen nu havde forpasset den bedste lejlighed til at nå sine mål gennem krig, og de regnede ikke et planlagt sovjetisk angreb for en mulighed på grund af den kraftige udbygning af de amerikanske kernevåbenstyrker. Fra dette tidspunkt regnede man altså med, at den nukleare afskrækkelse ville virke. Hvis Sovjetunionen greb til våben, ville det ifølge briterne være, fordi den forudså et vestligt angreb eller blev kraftigt udfordret. I slutningen af 1950'erne var det en gængs tolkning i NATO-kredse, at hvis det kom til krig, ville det skyldes Sovjetunionens fejltolkning af Vestens intentioner.

Spørgsmålet om, hvor langt man kunne gå med hensyn til at udfordre eller presse Sovjetunionen, førte fra begyndelsen af 1950'erne til ganske dybtgående uenighed mellem Storbritannien og USA. Storbritannien, der forudså at blive et hovedmål for Sovjetiske kernevåben i en fremtidig krig, gik 1950'erne igennem ind for en blidere kurs over for Sovjetunionen end USA, og distancerede sig efterhånden fra den „roll-back-politik“ over for Sovjetunionen, der var udformet i USA siden 1948. I USA opgav man roll-back-strategien allerede inden begivenhederne i Ungarn i 1956, og indgriben i Østeuropa var derefter ikke længere på tale. Med udgangspunkt i det berømte strategipapir NSC-68 fra 1950 gennemførte USA en omfattende oprustning og globalisering af amerikansk udenrigspolitik med udgangspunkt i en ny sikkerhedsideologi.

I en periode, hvor Danmark næsten ikke havde noget forsvar, og hvor varseling derfor fik stor betydning, kom den danske militære efterretningstjeneste til at spille en ikke ubetydelig rolle, såvel nationalt som inden for NATO-arbejdet. Efterretningstjenesten kunne bl.a. fra Bornholm kigge dybt ind i Østersøen og ind over både Polen og Østtyskland. I flere tilfælde i den spændingsfyldte periode 1960-1962 kunne tjenesten afdramatisere en ellers spændt international situation ved at fremlægge det præcise billede af den militære situation i øst. Det gjaldt også for Cuba-krisen, hvor efterretningstjenesten dels bidrog til billedet af sovjetiske transportere af våben til Cuba, dels hurtigt kunne fastslå, at krisen ikke umiddelbart ville blive udstrakt til også at omfatte Europa. Hertil sluttede sig mere politisk betonedede analyser, der navnlig fik betydning i Khrusjtjov-perioden. I disse analyser blev der lagt stor vægt på den sovjetiske statsleders principielle ønske om en afspændingslinje over for Vesten, men samtidig understregedes det spændingsfelt han virkede i.

